

ALVARLI MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN HULÂSATÜ'L-HAKAYIKADLI
ESERİNDE KADIN
WOMAN IN ALVARLI MUHAMMED LUTFÎ EFENDI'S WORK NAMED
HULÂSATÜ'L-HAKAYIK

HALİL AHMET KIRKKILIÇ

Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Agri İbrahim Cecen University, Faculty of Education

akirkkilic@agri.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-4543-4964>

Atıf / Citation

Kırkılıç, H. A. 2020. "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Hulâsatü'l-Hakayık Adlı Eserinde Kadın". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 69, (Eylül-September 2020). 79-117

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.04.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 13.07.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 30.09.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4383>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-69, Eylül – September 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

ALVARLI MUHAMMED LUTFİ EFENDİ'NİN HULÂSATÜ'L-HAKAYIK
ADLI ESERİNDE KADIN
WOMAN IN ALVARLI MUHAMMED LUTFİ EFENDI'S WORK NAMED
HULÂSATÜ'L-HAKAYIK

HALİL AHMET KIRKKILIÇ

Öz

Mutasavvıf bir şair olan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi (1868-1956) Birinci Cihan Harbi öncesinde ve sonrasında imamlık yapmış, Erzurum'un işgali sırasında düşman kuvvetlerine karşı koymuştur. 93 Harbi olarak anılan Osmanlı Rus Harbi, Birinci Cihan Harbi ve İstiklal Muharebesi'ni gören Lutfî Efendi insanların, özellikle kadınların çaresizliklerini konu edinen şiirlerini Divan'ında Hülâsatü'l-Hakāyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî adı altında toplamıştır. Eserde kadınlara ilişkin birçok mısraın bulunması nedeniyle bu çalışmada Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakāyık" adlı eserinin incelenmesine karar verilmiştir. Çalışmanın amacı da Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakāyık" adlı eserinde kadın konusunun incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu kapsamda "Hulâsatü'l-Hakāyık" adlı eserde kadınla ilgili hangi kavramların kullanıldığı ve kavramların işaret ettiği anlamların neler olduğu sorgulanmıştır. Araştırma nitel yaklaşım temelinde betimsel yönetime göre yürütülmüş, veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analiziyle incelenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada "Hulâsatü'l-Hakāyık" adlı eser taranmış ve konuyla ilgili olarak eserdeki ana /ane, anne, bacı, kadın, karı (~koca), mader, nisa, nisvan, ümm, zen ile ismen anılan kadınlara (Aişe, Âmine, Asiye, Fatımatü'z-Zehra /Zehra, Hadicetü'l-Kübra, Havva, Leyla, Meryem, Şirin, Ümmühan, Züleyha) dair isimler ve kadınla ilgili ifadeler belirlenmiştir. İlk incelemede elde edilen isimler ve ifadelerden hareketle kategoriler oluşturulmuştur. "Hulâsatü'l-Hakāyık" adlı eser ikinci defa incelenerek kadınlarla ilgili kavramların bulunduğu beyitler ve mısralar belirlenmiş ve bunlar temalarına göre sınıflandırılmıştır. Sonrasında beyitlerin içerik

Abstract

Mohammed Lutfi Effendi (1868-1956), a sufi poet, was an imam before and after the First World War, and resisted enemy forces during the occupation of Erzurum. Lutfi Efendi who had seen The Ottoman Russian War (referred to as the 93 War), the First World War, and the War of Independence, collected his poems on desperation of people, especially women in his Divan under the name of Hülâsatü'l-Hakāyık and Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi. In this study, it was decided to examine the work named "Hulâsatü'l-Hakāyık" by Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi because there are many verses related to women in the work. The aim of the study is to examine and evaluate the issue of women in the work named "Hulâsatü'l-Hakāyık" by Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi. In this context, in the work titled "Hulâsatü'l-Hakāyık", which concepts are used about women and what are the meanings of the concepts are questioned. The research was carried out according to the descriptive method based on the qualitative approach; document review was used as the data collection technique. The data obtained were analyzed and interpreted by content analysis. In the research, the work named "Hulâsatü'l-Hakāyık" was scanned and the names related to ana / ane (mother), mother, sister, woman, wife (~husband), mader (mother), nisa (woman), nisvan (women), umm (mother), zen (wife) (Aişe, Amine, Asiye, Fatımatü'z-Zehra /Zehra, Hadicetü'l-Kübra, Havva, Leyla, Meryem, Şirin, Ümmühan, Züleyha) and expressions about women were determined. In the first review categories based on obtained names and expressions were created. The work titled "Hulâsatü'l-Hakāyık" was examined for the second time, couplets and verses with concepts related to women were identified and these were classified according to their themes. Afterwards, content analysis of the couplets were made and interpreted. As a result, in the work

analizi yapılarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eserde Hz. Muhammed'in doğumu (ASV.) ve Hz. Hüseyin'in (RA.) vefatıyla ilgili beyitlerin oldukça fazla olduğu, Leyla ve Şirin gibi kadın hikâye kahramanlarının da tasavvufi cihetle anıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi, Hulâsatü'l-Hakayık, Kadın, Anne, Âmine, Fatımatü'z-Zehra Hadicetü'l-Kübra.

named "Hulâsatü'l-Hakayık" it has been determined that there are many couplets about the birth of Prophet Muhammad and the death of his holiness Hüseyin, and female story heroes such as Leyla and Şirin are also mentioned with Sufism.

Key Words: Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi, Hulâsatü'l-Hakayık, Woman, Mother, Âmine, Fatımatü'z-Zehra, Hadicetü'l-Kübra.

Structured Abstract

Mohammed Lutfi Effendi (1868-1956), a sufi poet, was an imam before and after the First World War, and resisted enemy forces during the occupation of Erzurum. Lutfi Efendi who had seen The Ottoman Russian War (referred to as the 93 War), the First World War, and the War of Independence, collected his poems on desperation of people, especially women in his Divan under the name of Hulâsatü'l-Hakâyık and Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi. In this study, it was decided to examine the work named "Hulâsatü'l-Hakayık" by Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi because there are many verses related to women in the work. The aim of the study is to examine and evaluate the issue of women in the work named "Hulâsatü'l-Hakayık" by Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi. In this context, in the work titled "Hulâsatü'l-Hakayık", which concepts are used about women and what are the meanings of the concepts are questioned. The research was carried out according to the descriptive method based on the qualitative approach; document review was used as the data collection technique. The data obtained were analyzed and interpreted by content analysis. In the research, the work named "Hulâsatü'l-Hakayık" was scanned and the names related to ana / ane (mother), mother, sister, woman, wife (husband), mader (mother), nisa (woman), nisvan (women), umn (mother), zen (wife) (Aişe, Amine, Asiye, Fatımatü'z-Zehra /Zehra, Hadicetü'l-Kübra, Havva, Leyla, Meryem, Şirin, Ümmühan, Züleyha) and expressions about women were determined. In the first review categories based on obtained names and expressions were created. The work titled "Hulâsatü'l-Hakayık" was examined; couplets and verses with concepts related to women were identified and these were classified according to their themes. Afterwards, content analysis of the couplets were made and interpreted. Leyla, mentioned in Hulâsatü'l-Hakayık, is the female hero of the Story of Leyla and Mecnun, and Şirin is the female hero of the Story of Husrev with Şirin or Ferhat with Şirin. In Hulâsatü'l-Hakâyık, it is seen that the heroes are referred to as symbols of unrequited love. Eve is the wife of Adam and the first woman created, in the work she is also known for being pregnant with Şit. Asiye is the wife of Pharaoh. She saved Moses, who was left in the Nile River in the chest by his mother and raised him in the palace. Mary is the mother of Jesus, whose name was assigned as Surah 19th in the Qur'an as Surah Maryam. Ummuhan is the daughter of Muhammad's uncle. The Miraj incident occurred on the night when Muhammad was at her house. Züleyha is the wife of the vizier in Egypt. She caused Yusuf to be thrown into the prison. Khadija and Aisha were the wives of Muhammad and known as the mother of the believers. Fatima is the daughter of Muhammed and Khadija and the mother of Hasan and Hüseyin. Amine is Mohammed's mother. The word Nisa means woman. It is the name of the 4th Sura in the Quran. The work is generally religious, mystical in character. The poet used the motif of Leyla and Mecnun to reach this conclusion. While Leyla represents the divine lover, Kays, nicknamed Mecnun, is often referred to as a disciple. It is requested that the lovers look like him, do not get tired of the troubles in the way of love, and the people do not condemn the lovers who have passed out like Kays, but the followers are also asked to be between hayf and reca, that is, between fear and hope. According to Lütfi, it is essential, like İbrahim Ethem, to give up world goods, to sacrifice his life in the way of love and to consent to destiny. Although the women whose names are mentioned in the work are generally mentioned in relation to Muhammad, it is emphasized that it is necessary to comply with women's rights

and bride wealth is important even more than eight heavens. After the Russian invasion of Erzurum in 1916 during the First World War, when the Armenians took advantage of the situation and attempted to massacre, Muhammed Lutfi Efendi captured a Russian arsenal with the detachment he gathered from his village and neighboring villages, and joined the Turkish army with the troops under his command. During the war, Lutfi Efendi personally experienced the distress of people and even though he actively participated in the war, he did not neglect the spiritual aspect and advised everyone to pray to get rid of the trouble. Lutfi Efendi, complying with traditional thought, compares the old with the new by saying that the doomsday is approaching and the time is broken. He tells that in the past, especially men struggled with injustice, were shy and decent, knew the big and the small, and that women were also shy and decent. Today, however, he declares that people clearly commit sins, they get something illegally, women engage in mild behavior and even women mislead men. These words, which were voiced in a few parts of Hulâsatü'l-Hakayık, say that there are no longer assemblies without women and drinks, married couples are unaware of what each other is doing, worse than that, women fill the squares like men and act as superiors to men. Throughout the work, the injustices made against Hasan and Hüseyin and their killing are mentioned. When Hüseyin was martyred by the Caliph Yazıt forces in 10 Muharram 680, people and angels participated in this mourning and spiritually, Fatima, Meryem, Muhammed, Gabriel, Ali, Isa, Musa, Aaron and even Tur Mountain thought to be crying. With these statements, Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi, who is a Sunni person, emphasizes that the Sunni community participated in this morning at least as much as the Shiite community, so these two members of the society are in unity. In the work titled "Hulâsatü'l-Hakayık", there are many couplets about the birth of Muhammad and the happiness felt against it and the death of Hüseyin and the sadness felt by this, despite everything, people should not lose their hope, pray to all Muslims and parents, it has been determined that the doomsday is approaching, that evil is proliferating, that female story heroes such as Leyla and Sirin are also remembered with Sufism, and that although there are people who have risen in the spiritual worlds, none of them can fully comprehend the divine beauty.

Giriş

Edebî eserler milletlerin kültürel zenginliklerini genç nesillere bir miras olarak tevarüs ettiren hazine sandığı olarak görülebilir. Bu manada edebî eserler kültürel zenginlikleri unutulmak gibi makûs bir talihten kurtararak uzak geleceğe, başka bir ifadeyle genç dimağlara taşımaktadır. Edebî eserler kültürün bir unsuru olan edebiyatın mazrufu mahiyetindedir ve kendini oluşturun milletin duygu, düşünce ve ruh dünyasını yansıtan bir ayna olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla bir milletin kültürünü ve düşünce dünyasını ortaya çıkarmak isteyen bilim adamları o milletin edebî metinlerini bilimsel çalışmalarına konu edinmişler ve edebî eserlerde işlenen konuları farklı yöntemlerle el almışlardır.

Yazarın zihinsel arka planından edebî esere yansıyan bir dönemin düşünce dünyası, değer yargıları ve bir konu hakkındaki genel geçer kabulleri; titiz çalışmalarla ortaya konulabilmektedir. Bu da edebî eserleri bilimsel çalışmaların temel inceleme nesnelere hâline getirmektedir. Edebî eserlerde hükümdarlık anlayışı (Kurtlu ve Koçak 2016), sosyal hayat (Düzgün 2007), gelenekler (Önler 2008) vb. birçok konu araştırılmıştır. Edebî eserlerde incelenen konulardan biri de kadındır. Kadının toplumdaki rolü, eğitimi, sorumlulukları ve kadın anlayışı (Dönmez 2018; Useev 2012) gibi daha birçok konu edebî metinler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin *Hulâsatü'l-Hakayık* adlı eserinde kadın konusu incelenmiştir. Yapılan literatür taramasında kadın konusunun bazı araştırmalarda karşılaştırmalı olarak ele alındığı (Duymaz 2007; Albayrak ve Serin 2015), bazı araştırmalarda ise kadın kelimesinin yapısal özellikleri ve etimolojisinden hareketle (Useev 2012) anlamı üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu

araştırmada ise kadın karakterler, kadın kelimesi ve kadın kelimesini çağrıştıran kavramlar incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eserinde kadın konusunun incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmıştır:

Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eserinde;

1. Kadımla ilgili hangi kavramlar kullanılmıştır?
2. Kadımla ilgili olarak kullanılan kavramların işaret ettiği anlamların nelerdir?

Yöntem

Araştırma nitel yaklaşım temelinde betimsel yönteme göre yürütülmüştür. Betimsel yöntem bir durumun olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlanmasına imkân vermektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Aygün, Karadeniz ve Demirel, 2013). Bu araştırmada Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eseri kadın konusu bakımından bütün yönleriyle incelenmiş ve elde edilen bilgiler yorumlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örneklem yöntemiyle Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eseri incelenmek üzere belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi zengin bilgi kaynağı olduğu düşünülen durumların derinlemesine incelenmesini imkân veren bir yöntemdir (Patton 2018). Bu çalışmada yapılan ilk incelemelerde kadın konusunda zengin bir içeriğe sahip olduğu görülen "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eser incelenmiştir.

Veri Toplama Tekniği

Araştırmada doküman incelenmesi tekniğiyle veri toplanmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizi kapsar." (Yıldırım ve Şimşek 2013, s. 217). Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eseri ve bu eseri konu alan literatür doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan incelemede kadın konulu mısralar, beyitler ve dörtlükler tespit edilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada doküman incelemesi tekniğiyle elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi ise "belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinlenebilir bir teknik olarak tanımlanır." (Büyüköztürk, vd., 2013, s. 240). Eserde kadın konulu mısralar, beyitler ve dörtlükler anlamsal olarak incelenmiş ve bunlar temalarına göre sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Araştırmada kadımla ilgili kavramlar ve açıklamaları metin içinde verilmiştir. Kavramla ilgili mısra, beyit ve dörtlüklerin orijinali ise dipnotla sayfaların altında gösterilmiştir.

Araştırma Etiği

Araştırma sürecinde konuyla ilgili birincil ve güvenilir kaynaklardan yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynaklar metin içinde ve kaynakçada gösterilmiştir. Araştırma sürecinde etik ilkelere hassasiyetle uyulmuş ve araştırmanın benzerlik raporu bir program ile kontrol edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde ilk olarak Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin hayatıyla ilgili kısaca bilgi verilmiş, sonrasında *Hulâsatü'l-Hakayık* adlı eserdeki kadın konulu mısra, beyit ve dörtlükler tematik olarak incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi (1868-1956)

Asıl adı Mehmet Lütfî Budak olan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi 1868 yılında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur. Anne tarafından seyittir. 27 yaşında iken Muhammed Küfrevî'den Nakşibendi hilafeti, daha sonra Şeyh Nur Hamza'dan Kadiri icazeti almış; İmamlık yapmıştır. 1916 yılında Erzurum'un Ruslar tarafından işgali sırasında kendisine savaşa izni verilmemişse de 1918 Ermeni işgali sırasında köylülerden teşkil ettiği 60 kişilik milis kuvvetiyle Ruslara ait bir silah deposunu ele geçirmiş ve bunları Türk ordusuna ulaştırarak orduya katılmıştır. Savaş sonrası Hasankale'nin Alvar köyünde imamlığa başlamış, 1956 yılında Erzurum'da vefat etmiştir. Türkçenin yanı sıra şiir yazacak derecede Arapça ve Farsça bilen şairin vefatından sonra şiirleri *Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî* adlı eserde toplanmıştır. Şiirlerinin çoğu tasavvufi karakterdedir. Bunların bazıları ilahi olarak bestelenmiştir (Kıyıcı 1989; Hâce Muhammed Lutfî 2011).

Dinî ve tasavvufî yönü ağır basan Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin *Hulâsatü'l-Hakayık* adlı eseri kadın algısı yönünden incelenmiştir. Leyla ve Şirin gibi hikâye kahramanlarını âşığa eza, cefa çektirmeleri cihetiyle kişinin manevi yönden olgunlaşması için bir vasıta kabul eden Muhammed Lutfî âşğın bu sıkıntılardan hoşnut olması gerektiği görüşündedir. O, âşğın sevgiliyi görmesinin, onunla buluşmasının aşkı yok edeceği inancındadır. Ona göre gerçek sevgi gıyabi olandır. Aşk yolunda âşğın girdiği garip hâllerin kınanmaması gerekir. Bu yolda ilerlemek için mürşitlerin irşadına ihtiyaç vardır. Aşk yolunda ne kadar ilerlenirse ilerlensin ilahi güzellikleri tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. Dünya varlığı geçicidir, takdire rıza göstermek gerekir. Cenab-ı Hakk'ın (cc.) merhameti anne, babaya nispet edilemeyecek ölçüdedir. Onun müsaadesiyle Hz. Peygamber (asv.) iki âlemde de elimizden tutar.

Kişinin başkalarına yardım etmesi, özellikle anne babasına karşı şefkatli olması gerektiği önerisinde bulunan Muhammed Lutfî mehir vasıtasıyla kadınların maddeten güçlü kılınmasını istemektedir. Hz. Havva, Hz. Meryem, Hz. Hadice, Hz. Fatıma, Amine Hatun'dan eserinde övgü ve müjdeyle bahseden Alvarlı, Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi sebebiyle üzüntüsünü dile getirmektedir. Eskiden erkeklerin şecaatli, kadınların edepli olduğundan, şimdi ise zamanın bozukluğundan, kadınların utangaçlığından eser kalmadığından, erkek ve kadınların günahı açıktan işlemeye başladığından bahseder.

Bu manada *Hulâsatü'l-Hakayık*'ta kadınlarla ilgili mısralar baştan sona gözden geçirilerek aşağıdaki temalar oluşturulmuştur.

AŞK VE TASAVVUF

Aşk

Hülâsatü'l-Hakāyık'taki anlatım: Kırmızı gülün bülbülü iniltilere sevk etmesi, Leyla'nın* [bk. Leyla ile Mecnun] saçının, kâkülünün Mecnunları çöllere salması¹ gibi âşığa da her şey sevgiliyi hatırlatır. Gerçek âşık için çöl ortası bile gül bahçesidir.² Sevgililer âşıklarına çok sıkıntı çekirmiştir.³ Sevgiliyi hatırlatan her şey âşığı ağlatıp inletir.⁴ Âşıklar bu sıkıntılardan zevk almıştır.⁵ Hiçbir âşık Leyla'sının yüzünü görmemiştir.⁶ Âşıklar da bu sıkıntılara katlanma sayesinde belki Leyla'sını görebilir.⁷ Gerçek âşık, sevgilisi için canını hiçe sayandır. Âşığın, sevgilisi uğruna kendini kurban etmesi gerekir.⁸ Çünkü çılğın bülbül, dikenlerine rağmen gül için gül budağına çıkmış, Mecnun Leyla'sı için çöllere düşmüş, Ferhat da Şirin için feryat etmiş, dağları yarmıştır.⁹ Bu hükümleri bilen Lutfi'nin gönül gemisi dert denizinde kaybolmuş, onun göğüs sahrası sel altında kalmış, onun gönlü Leyla'sı için özlem duymuş, artık Lutfi'nin inleyecek hâli dahi kalmamıştır.¹⁰ Onun derdi sevgilileri inletecek derecede onları kıskandırmıştır. Onun cinnet derecesindeki aşkı âdeta Mecnun'a Leyla'nın ölümünü halka ilan ettirme derecesindedir (Leyla ile Mecnun hikâyesinde Mecnun Leyla'dan önce vefat etmiştir.)¹¹

¹ Bülbülleri ağlatıp inleten kırmızı goncadır, Mecnunları sahralara salan Leyla'nın kâkülüdür: *Bülbülleri feryâda salan gonca-i hamrâ //Mecnûnları sahrâya salan kâkül-i Leylâ* [(106/19.g/1.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

² Bütün olumsuzluklar âşığın gözünde anlamsızdır ona çöl ortası dahi gül bahçesi görünür. Leyla'nın saçı Mecnunları kendisine âşık eder, onları sahralara salar: *Mecnûnları meftûn edicek kâkül-i Leylâ //Gözüne gülîstân görünür sine-i sahrâ* [(105/17.g/1.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

³ Leyla'yı gören gözler sahralarda başıboş dolaşmış, (bu durumda) elbette Mecnun, bülbül gibi feryada başlamıştır: *Leylâ'yı gören gözler âvâre-i sahrâdır //Elbette düşer Mecnûn bülbül gibi feryâda* [(472/594.g/2.b), (Mef'ûlü Mefâilün Mef'ûlü Mefâilün)].

⁴ Kırmızı gül de sevgiliyi hatırlattığı için bülbülleri feryat ettirir, aynen bunun gibi âşık da sevgiliyi hatırlatan her şey için feryat eder, Mecnun aşk sahrasında gezinirken Leyla'yı gördüğü an ağıt koparmıştır: *Sahrâ-yı muhabbeti güzâr eyledi Mecnûn //Leylâ'yı göricek demi kopardı şivânî* [(549/704.g/4.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

⁵ Mecnunlar Leyla'nın güzelliği yüzünden sahralara düşmüştür. Onları ayrılık ateşine koyan âşktır: *Salıp Mecnûnları sahrâlara Leylâ cemâlinde //Koyan âteş-i firkatada bu derdlere salan âşkdır* [(251/236.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁶ Leyla yüzünü görmüş âşık yoktur. Leylalar aşk meydanında âşıklara çok eziyet etmiştir: *Leylâ yüzünü görmüş Mecnûn'u gören var mı //Meydân-ı dilârâda merdâna neler eyler* [(196/148.g/2.b), (Mef'ûlü Mefâilün Mef'ûlü Mefâilün)].

⁷ Sevda, sevda tuzağının esirine zevk verir, Leyla tutsağı ancak o tuzak içinde gözüne görünür: *Esir-i dâm-ı sevdaya verir bir zevk sevdâsı //O dâm içinde görünür gözüne rûy-ı Leylâ'sı* [(647/3.ferd), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁸ Sevdalanma âşıkları sahralara salar, Leyla uğruna can başla kurban olma güzeldir: *Mecnûnları sahrâya salıp âlem-i sevdâ //Leylâ yoluna cân ile kurbân ne güzeldir* [(204/162.g/3.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

⁹ Çılğın bülbül olmanın gereği (dikenli) gül budağına çıkmak, sahra Mecnun'u olmanın gereği Leyla dağına varmak, dağ yaran Ferhat olmanın gereği can bülbülünü Şirin bağında feryat ettirmekdir: *Bülbül-i şeydâ gül budağına //Mecnûn-i sahrâ Leylâ dâğına //Kühken Ferhâd bülbül-i cânı //Saldı feryâda Şirin bağına* [(441/539.m/1.d), (10'lu hece vezni)].

¹⁰ Lutfi'nin gönül gemisi dert denizinde kaybolmuş, onun göğüs sahrasını sel almış, onun gönlü Leyla'sı için özlem duymuş ve gül ise bülbüle yaptığı gibi onun iniltisini almıştır: *Sefinem gark oldu dert deryâsına //Sahrâ-yı sinemi sel aldı güdi //Hasret-keş olmuşdur dil Leylâ'sına //Bülbül-tek zârımı gül aldı güdi* [(484/611.m/1.d), (11'li hece vezni)].

¹¹ Lutfi'nin derdi Leylaları dahi tutsak edip (imrendirerek, kıskandırarak) inletmiş, onun cinnet derecesi Mecnun'a sala söyletmiştir: *Leylâları gör zâr u zebûn eyledi derdim //Mecnûn'a salâ söyledi sahrâ-yı cünûnum* [(332/365.g/4.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

Yorum: İlahi aşkı bulan için her şey Cenab-ı Hakk'ı (cc.) hatırlatır. Böyle bir âşığı hiçbir olumsuzluk etkilemez. O, bu yolda ne kadar sıkıntı çekerse çeksin bu sıkıntı onun için mutluluk kaynağıdır. Sıkıntılar âşıkları olgunlaştırır. Kemal manada ilahi aşka ulaşanlar içinde fenafillaha erişen hiç yok gibidir. Bu yoldaki salık canını dahi hiçe sayar. Bülbülün güle yakınlaşmak için dikenin yaralamasına aldırmaması, Mecnun'un Leyla'sı için çöllere düşmesi, Ferhat'ın Şirin için dağları yarması gibi gerçek âşığın her türlü meşakkate dayanması gerekir. Lutfî de bu erkânı bildiği için çok dert çekmiş, pek çok sıkıntılara katlanmıştır.

Çile

Hulâsatü'l-Hakayık'taki anlatım: Çile, aşkın olmazsa olmazdır. Leyla güzeller şahıdır. Leylalar, sevgililer âşıklarına çile çektirir.¹² Leyla'nun saçının her bir teli her bir âşık için bir idam sehpa'sı ipidir, âşıklar için bu ip misk kokusu saçır.¹³ Sevgili, âşıklar için yalnızca çile kaynağıdır. Onun kâkülü âşığı kendinden geçirmek için yetersizdir.¹⁴ Bu tip sevgilerden uzak durmak gerekir. Mevla sevgisinin dışındaki meşguliyetlerden uzak durmak, onun sevgisini canının özü yapmak gerekir.¹⁵ Lutfî de çılgınlık vadisinde başıboş dolaşmış, büyük âşıklar gibi Allahu Teala'nun (cc.) emirlerinden başka bir şey düşünmemiştir.¹⁶ Âşıkların arzusu Leyla'yı görme, daha doğrusu Mevla sevgisine ulaşmak, çılgın Kays'tan maksat da aklı başında olmak, Mecnun gibi olmamaktır.¹⁷

Yorum: Çile zahmet, sıkıntı anlamına gelir. Dervişlerin kırk gün süre ile kendilerine uyguladıkları zahmetli ve perhizli dönemdir. Farsçadaki *çihl* (چهل) kelimesinden türemedir. *Çihl* kırk anlamına gelir. Kelime Türkçede *çihle*, *çille*, *çile* şeklinde telaffuz edilmiştir. Tarikatlarda dervişler nefis hâkimiyeti sağlamak için yalnız olarak bir odaya çekilip kırk gün boyunca yeme, içme ve uykularını azaltarak vakitlerini ibadet, zikir ve tefekkürle geçirirlerdi. Bu süre şeyhin takdiri doğrultusunda olmakla beraber genellikle kırk gündür. Mevlevilerde çile dönemi genellikle bin bir gün olarak uygulanır. Salık Mevlevilerde bu süre içinde dergâhın yerleri silip süpürmek, tuvalet temizlemek, mutfakta yardımcılık yapmak hizmetlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Çile çıkarılan veya çileye girilen yere çilehane veya halvethane denir. Çileye soyunan dervişe çilenişin, çilesini tamamlayana çilekeş, çilesini yarım bırakana da çileşiken denir.

Hadiste "*Allah, sevdiği kuluna bela verir*" (Taberani, *el-Mucemül Kebir*, b.t. II, 305) buyruluyor. En büyük sıkıntıyı çekenler de genellikle peygamberler olmuştur. Tarikata giren

¹² Zamanın Leyla'sı güzellerin şahıdır, zamanın dilberleri âşıklarına çile çektirir: *Leylâ-yı zamân server-i hûbân olur elbet //Mecnûnlarına dilber-i devrân neler eyler* [(174/111.g/3.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

¹³ *Zülf-i Leylâ telleri mecnûnları berdar eder //Dâr-ı zülf-i gül-izârın müşğ-bâr eyler beni* [(523/667.g/2.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

¹⁴ Leyla Mecnunları sahralara salar, Leylaların kâkülü bu cazibe için yetersizdir: *Mecnûnları sahrâlara sevk eyledi Leylâ //Ol câzibe ki kâkül-i Leylâ'lara sığmaz* [(263/253.g/3.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

¹⁵ Diğer meşguliyetleri gönlünden çıkarmak, Mevla sevgisini canının özü yapmak, Leyla'nın yüzünü ayna etmek, Leyla'sına âşık olmak gerekir: *Gönlünden nefy etmiş şugl-i sivâyı //Cân içre cân etmiş hubb-i Mevlâ'yi //Âyine eylemiş rûy-ı Leylâ'yi //Mecnûn olmuş Leylâ'sına efendim* [(328/359.m/2.d), (11'li hece vezni)].

¹⁶ Lutfî gibi çılgınlık vadisinde başıboş gezerek, Mecnun gibi Leyla'nın yanağı rengiyle boyandım: *Lutfî gibi âvâre-i sahrâ-yı cünûnda //Mecnûn gibi reng-i ruh-ı Leylâ'ya boyandım* [(322/347.g/5.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

¹⁷ *Hubb-i Mevlâ bulmak ister seyr-i Leylâ'dan garaz //Hûş-mendân olmak ister Kays-ı şeydâdan garaz* [(293/304.g/1.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

her bir müridin de çile çekmesi gerekir. Konuya dair işin başı bütün meşguliyetleri gönülden çıkarıp Mevla sevgisinden başka bir şey düşünmemektir. Bu yola giren mürit de pek çok sıkıntıya katlanmak zorundadır.

Aşkın Derecesi

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Sevdalanan gencin akli başından gider, onun düştüğü şaşkınlık anlatılmaz.*¹⁸

Yorum: Hayret marifettir. Marifet Allahu Teala'yı (cc.) bilme bilgisini elde etmektir. Bu yolda olan mürit Cenab-ı Hakk'ın (cc.) isim ve sıfatlarını daha iyi idrak ettikçe hayretten hayrete düşer. Konuyla ilgili olarak Şibli "Ey hayrete düşenlerin rehberi, hayretimi arttır!" [(Hücvîrî, s. 353) (Dürer 2010: C 39. 125-126) (Yetik Erhan 1998: C 17, 60-61'dan)] buyurur. Peygamber Efendimiz'in (asv.) de "Sühbâne mâ arafnâke hakka mârifetike yâ Mârûf (Ey bilinmeye en layık olan Allah'ım (cc.), seni noksan sıfatlardan tenzih ve kemal sıfatlarla tavsif ederim ki, seni hakkıyla bilemedik!" buyurması hayreti ifade etmektedir. Âşığın bu yoldaki hayreti anlatılmaz.

Yakınlaşma aşkı yok eder

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Sevgiliyle samimi olan âşığın aşkı yok olur çünkü gönül için Leyla'nın aşkı, sağlık için de (aşkın devamı için de) sahra gerekir.*¹⁹

Yorum: Eski edebiyatta âşığın sevgiliyle buluşması söz konusu değildir. Sevgilinin haberi ancak saba rüzgârı vasıtasıyla gelebilir. Saba rüzgârı sevgilinin kokusunu âşığa nakleder. Âşık için bu kadarı kâfidir. Sevgiliyi görmenin, onunla konuşmanın aşkı yok ettiğine inanılır. Sevgiliden gelecek haber âşık için vuslattır. Beyitte geçen sahra kelimesi tasavvufta *ruhani âlem* anlamına gelir. Dolayısıyla beyitte asıl kastedilen salikin ruhani âlemde merhale kat etmesidir.

Âşığın kınanmaması gerekir

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Leyla Mecnunları sahralara salmıştır. Lutfi'yi ayıplamadan önce Leyla'nın güzelliğinin insanları nasıl şaşkına çeviren bir afet olduğunu görmelisin.*²⁰

Yorum:

Lutfi'nin Mecnunları sahralara sevk eyledi Leylâ

Ta'n etme meni âfet-i devrânıma bir bak

beyti Fuzuli'nin meşhur "Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı /Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı" matlalı gazelinin "Değildim ben sana mâil, sen ettin aklımı zâil /Bana ta'n eyleyen gâfil, seni görgeç utanmaz mı?" beytiyle aynı anlamı içermektedir. Âşığın içine düştüğü durumu idrak edemeyip âşığın taşkın hareketlerini

¹⁸ Sevda vadisine düşen civanın akli başından gider, Leyla'nın aşkına ulaşmanın düştüğü hayret anlatılmaz: *Sahrâ-yı sevdaya düşen nevreste //Civânın başında akli bulunmaz //Sevdâ-yı Leylâ'ya olan peyveste //Âlem-i hayreti târif olumaz* [(277/276.m/1.d), (11'li hece vezni)].

¹⁹ Sevgiliyle samimi olan âşık yok olur, sağlığa sahra, gönle Leyla'nın aşkı gereklidir: *Yâr ile hem-dem olan âşık olur mün'adim //Sağlığa sahrâ gerek meftûn-ı Leylâ dile* [(442/541.g/4.b), (Müfteilün Fâilün Müfteilün Fâilün)].

²⁰ Leyla Mecnunları çöllere gönderdi, sen de beni ayıplamadan önce (sevgilime) afet-i devranıma bak: *Mecnûnları sahralara sevk eyledi Leylâ //Ta'n etme meni âfet-i devrânıma bir bak* [(297/307.g/2.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

ayıplayanlar âşığın sevgilisini görselelerdi onlar da âşık olarak Mecnun'a dönecekti. Bu durumda sevgiliyi görenlerin âşığı ayıplaması da artık söz konusu olamazdı. Aslında gafil diye nitelendirilen ağyarın, rakiplerin ilahi aşka düşen âşığın sevgilisini görmeleri mümkün olmadığı için onun hâlini idrak etmeleri de mümkün değildir.

Beğeni

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Lutfi, tevhidi kalbinde inci tanesi gibi saklayan, tevhit meydanında erlerin önde gideni olan, Leyla'sına âşık erleri beğenir.*²¹

Yorum: İri bir mücevher nasıl çok dikkatle saklanır, sık sık orada olup olmadığı yoklanırsa kişinin de tevhitte bir an dahi gaflet içinde olmaması, her an Allahu Teala'nın (cc.) birliğini hatırdan çıkarmaması gerekir. Lutfi de böyle kişileri beğenir.

Mürit

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Leyla'yı hatırlaması için âşığa semaverin dumani bile yeterlidir. Çay bardaklarının berraklığı da samimi, doğru itikatlı ve riyasız kişilere benzer. Onlar bütün yaratılanların Mevla'sının tek olduğunu bilirler.*²²

Yorum: Erzurum'da çayın çok içildiği bilinir. Erzurum'un bir köyü olan Alvar'da hayatına devam eden Muhammed Lutfi Efendi de semaver başında gelen ilham bu şiiri söylemiş olsa gerek. Buradan çıkacak olan sonuç şu ki Allah (cc.) âşıkları yerken, içerken bir an dahi Cenab-ı Hakk'ı (cc.) gönüllerinden çıkarmazlar. Etrafındaki muhlisani da temizliği, içi dışı bir olması cihetiyle cam bardağa benzeten Muhammed Lutfi "*Güzel gören güzel düşündür.*" [*Bedüzzaman Said Nursî, Mektubat (Hakikat Çekirdekleri 50), 473*] sözüne uyar.

Mürşit

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Bu ikram sahasında, dünyada sevenleri sevilenlere hayran olma yollarını öğretecek mürşitler vardır.*²³ *Aşkı rehber edenlerin sevgiliyi görebileceği gerçeğinden hareketle âşıkların Kays'ın izini takip ederek sevgililerine gönül bağlamaları gerekir.*²⁴ Sevgilisine gitmek için canından vazgeçmeye can atan âşık elbette bir gün sevdiğine kavuşur.²⁵

²¹ *Lutfi tahsîn eyler böyle merdâna //Kalbinde tevhidi olmuş dürdâne //Meydân-ı tevhidde merd-i merdâna //Âşık olmuş Leylâ'sına efendim [(328/359.m/5.d), (11'li hece vezni)].*

²² Bütün varlığın Mevla'sının tek olması gibi, semaverin başında bir sevda (tütün), gönülün içinde de bir Leyla vardır. Çayın camları da her hâli içten ve riyasız olan muhlisana benzer: *Semâver serinde bir sevdâsı var //Derin-i gönlünde bir Leylâ'sı var //Cümle mahlûkâtın bir Mevlâ'sı var //Muhlisâna benzer çayın camları [(519/661.m/9.d), (11'li hece vezni)].*

²³ Bu mutluluk sahasında Mecnunları Leyla'ya hayran bırakacak derecede mürşitlerin bulunduğu yüce insanlar vardır: *Lutfi ne keremdir bu sahrâ-yı saâdetde //Mecnûnları Leylâ'ya hayrân eden erler var [(181/122.g/6.b), (Mef'ûlü Mefâilün Mef'ûlü Mefâilün)].*

Lutfi, çılgınlık vadisinin Mecnunlarını, Leyla'nın güzelliğinin âşıklarını, delicesine âşık olan üzgünlerin, biçare mahzun âşıkların gönlünü hoş hoş tutan pirlere vardı: *Sahrâ-yı cümünun Mecnûnlarını //Cemâl-i Leylâ'nun meftûnlarını //Âşîfte üftâde mahzûnlarını //Dişâd eden Lutfî pîrler var idi [(479/602.m/5.d), (11'li hece vezni)].*

²⁴ Kays'ın izini takip ederek Leyla'ya gönül bağla, (sen de) aşkı delil eylesen sevgiliye ulaşırın: *Aşkı delil eylesen vâsıl-ı didâr olur //Kays izini izleyüp bağla o Leylâ'ya dil [(313/332.g/4.b), (Müfteilün Fâilün Müfteilün Fâilün)].*

²⁵ Şüphesiz Mecnun olan bir gün Leyla'sını bulur, onlar sevgilisine gitmek için canından vazgeçmeye elbet can atar: *Cân atar serden geçer elbet gider cânâneye //Lâ-cerem Mecnûn olan bir gün bulur Leylâ'sını [(508/646.g/2.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].*

Yorum: Alışkanlık perdesini kaldırarak dünyada ihsan edilen nimetlerin nereden geldiğini, sebeplerin adi, sonuçların yüce olduğunu, dolayısıyla Allah (cc.) âşıklarına aşkı artırma eğitimi veren yüce insanların, mürşitlerin olduğu bildirilir. Böyle pirlerin eğitiminden geçerek aşkı için her türlü zorluğa katlanan kişiler dünyaya niçin gönderildiğini, doğrunun yanlışın neler olduğunu öğrenerek sonunda amacına ulaşır.

Havf ve reca

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: Müminin gönlünde Allah (cc.) sevgisi sonsuz olsun. Korku ve ümidi anne ve baba gibi sevmek gerekir.²⁶

Yorum: Ayette “*Rablerine korku ve ümit ile dua ederler. (32/Secde 16)*” buyrulur. Bu da müminin havf ve reca yani korku ve ümit arasında olması gerektiğini gösterir. Hz. Ömer'in (ra.)* [bk. Ömer b. Hattab (ra.)] “*Mahşer günü deseler ki herkes cennete girecek ama sadece bir kişi cehenneme girecek. O bir kişi ben miyim diye korkarım. Yine deseler ki herkes cehenneme girecek ama sadece bir kişi cennete girecek. O bir kişi ben miyim diye ümitlenirim*” (İbn Recep el-Hanbelî, s. 15) sözü havf u reca (korku ve ümit) arasında olmayı çok güzel anlatır.

İlahi aşkla kendinden geçme

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Leyla'nın güzelliği bakmasını bilenleri kendine celp eder. Onları başka bir şey düşünemez hâle sokar.*²⁷ Bu yola girmiş binlerce âşık aşk kâbesini dolaşır durur.²⁸ Onları böylesine kendinden geçiren sevgilinin gül yanağı, gerdana dağılan saçları, boynundaki benleridir,²⁹ sevgiliye duyulan özlemdir.³⁰ Sevgilinin bulunduğu yerde dolaşan saba rüzgârı gibi aşk vadisinde kendinden geçen pek çok gönül vardır.³¹ Gerçek güzelliği bulanların nazarında sevgiliden başka hiçbir şey yoktur. Ancak onlar birliğe ulaşabilmiştir.³²

Yorum: Tasavvufta saç ve ben gibi sayısı çok olan şeyler kesettir. Bunlar dünyevi ilgileri temsil eder. Yüz, dolayısıyla yanak vahdettir yani Cenab-ı Hakk'ın (cc.) varlığından

²⁶ Gülüm, gönlünde Allah (cc.) sevgisi Arş kadar olsun, korku ve ümit arası mutluluğu anne ve baba olsun: *Gönlünde gülüm hubb-ı Hudâ Arş kadar olsun //Havf ile recâ devleti ümm ü peder olsun [(339/376.g/1.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].*

²⁷ Bakmasını bilenler Leyla'nın güzelliği sebebiyle Mecnun gibi ayağına bağ vurulmuş vaziyette çöllere düşer: *Nazar-endâz olan cemâl-i Leylâ'ya olur Mecnûn //Düşer vâdilere sergeşte-i pâ-bend olur elbet [(135/68.g/2.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

²⁸ Çılgınlık vadisinde aşk kâbesi kurulmuş, onu kurduran Leyla'ya bakiver. Mecnunlarla dolu sahrayı binlerce çılgının tavaf ettiğini gör: *Sahrâ-yı cümûnda kâbe-i sevdâ //Kurulmuş kurduran Leylâ'ya bir bak //Tavâf eyler anı nice bin şeydâ //Mecnûnlarla dolmuş sahrâya bir bak [(304/317.m/1.d), (11'li hece vezni)].*

²⁹ Leyla'nın gül yanaklarını, saçının tellerinin gerdana dağıldığını, gerdanındaki tane tane benlerini gören âşık böyle bir sevdaya düşer: *Görünmüş gözüne Leylâ gülleri //Dağılmış gerdene zülfün telleri //Gerdeninde dâne dâne halları //Gören gözler böyle sevdâya düşer [(179/120.m/2.d), (11'li hece vezni)].*

³⁰ Gönül süsleyen sevgiliye, Mecnunlaşan Leyla'ya duyulan özlem çılgın gönüllü erlerini divaneleştirir: *Dildâr-ı dilerâdan //Mecnûn gibi Leylâ'dan //Hasret dil-i şeydâdan //Divâne gelir erler [(192/141.m/3.d), (Mef'ûlü Mefâilün)].*

³¹ *Gezer sahrâ-yı Leylâ'da olur Mecnûn-veş sermest //Sabâ-veş kıy-ı dildâra dil-i divânemiz vardır [(198/152.g/3.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

³² Güzelliğin farkına varanlar gıdalarını Leyla'nın güzelliğinden aldıkları için onların nazarından sema silinir, onlar birlik âleminde şöhrete erişirler: *Cemâl-i Leylâ'dan alır nemâyî //Sahrâ-yı hayretde görür hümâyî //Cemâlî görenler görmez semâyî //Âlem-i vahşette nâmâdâr olur [(184/127.m/3.d), (11'li hece vezni)].*

başka bir şey düşünmemektir. Burada geçen saç kesrettir, dünyevi ilgilidir. Saçın gerdanda olması müridin vahdetten uzak olduğuna delildir. Beyitte şairin vahdete ulaşma yolunda dünyevi ilgilere olabildiğince uzak kalmaya çalıştığı anlatılmaktadır.

Tecelli

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Akılları kendine çeken Leyla'daki çekiciliği ancak tecelli burcundaki dilberi görüp mutlu olan bilebilir.*³³ *Mecnun için Leyla'nın cemali ruhani âlemdir. Mecnun'u çöllere düşüren sevgilisidir. Tecelli onun kâkülünden görünmüştür. Gül, gül bahçesine o vadide düşmüştür.*³⁴ *"Her yaprakta onun yüce şanı en yücedir." okunur. Kırmızı güllerin açılışını Leyla'nın yanağından seyret.*³⁵

Yorum: Cenab-ı Hakk'ın (cc.) tecellilerine daha fazla mazhar olan mutluluk içindedir. Varlığa veya yokluğa sevinmez veya yerinmez. O kişi aşkı ile kendinden geçmiş bir vaziyette ruhani âlemleri seyre dalar. O kişiye tecelli kâkülünden görünmüştür. Kâkül kesrettir. Kâkülün arasından yüz görünür. Yüz ise vahdettir. Buradaki anlam, müridin dünyayla ilgili şeylerdeki çeşitlilikten onların hepsinin birliğin farklı şekillerde tecellisi olduğunun farkına varmaktır. Gül bahçesi tasavvufta gönlün mutluluğu anlamındadır. Gülden maksat da tecellidir. Tecelli gül bahçesinde vaki olmuştur. İster gül yaprağında, isterse diğer yapraklarda Cenab-ı Hakk'ın (cc.) şanının yüceliği okunur. Mürit bu gül bahçesinde bütün yaprakların yaratıcısının; onlara o rengi, o şekli, o hususiyeti verenin teklifini daha iyi idrak eder.

Tecelliye ulaşamama

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Kişi ne kadar ruhani âlemlerde dolaşırsa dolaşsın ilahi güzelliklerin hepsini tam anlamıyla bilemez.*³⁶

Yorum: Hz. Peygamber'i (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] bile "Seni tam manasıyla bilemedik." dediğine göre hiç kimse Cenab-ı Hakk'ın (cc.) isim ve sıfatlarını tam manasıyla kavrayamaz.

Cenab-ı Hakk'ın (cc.) ilhamı ilimlerin annesidir.

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Her bir varlık kendine yüklenen görevi yerine getirerek hâl diliyle her şey Cenab-ı Hakk'ın (cc.) varlığından bahseder. Cenab-ı Hak (cc.) canlı her varlığa ilham ederek onlara yüklediği vazifeleri yaptırır.*³⁷

³³ Akıllıların kendine çeken Leyla'daki cezp edicilik nedir, tecelli burcundaki dilberi görüp mutlu olandan sor. *Nedir Leyla'daki cazib eder âkalleri meczûb //Tecelli burcudur dilber görüp şadân olandan sor* [(223/190.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

³⁴ O Leyla Mecnun'u çöllere düşürdü, tecelli Leyla'nın kâkülünden göründü, Mecnun için sahra Leyla'nın cemalidir, gül o sahrada gül bahçesine düştü (Aşık için çöl gül bahçesi gibidir). *Mecnun'u sahrâya saldı o Leyla //Kâkül-i Leyla'dan oldu tecellâ //Didâr-ı Leyla'dır Mecnun'a sahrâ //O sahrâda düştü gül gülistâna* [(430/522.m/5.d), (11'li hece vezni)].

³⁵ *Okunur her varaklarda "Teâlâ şe'nühü ekber" //Açılmış verd-i ahmerler ruh-ı Leyla'yi seyreyle* [(444/545.g/3.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

³⁶ Mecnun her ne kadar çöllerde dolaşırsa dolaşsın Leyla'nın güzelliği görünmez. *Mecnun ki sahrâyı seyretti ammâ //Hayıfki cemâl-i Leyla görünmez* [(273/277.g/1.b), (11'li hece vezni)].

³⁷ Her yaprak hâl diliyle tevhitte bahseder, (onlara bunu söyleten) ilimlerin annesi Hazret-i Allah'tır (cc.). *Ümmü'l-ülüm ilhâm-i Hazret-i Allah'tır //Hâl diliyle tevhidî takrîr eder her varak* [(305/318.g/2.b), (Müfteilün Fâilün Müfteilün Fâilün)].

Yorum: İlim her ne kadar tahsil ile elde edilirse de ilimlerin annesi veya asıl ilim Cenab-ı Hakk'ın (cc.) ilhamıyla elde edilir. Nitekim Hz. Peygamber (asv.) ümmi olmasına rağmen ilham ve vahiy sayesinde bütün asırları kendine bağlamıştır. Suni bal balla mukayese edilemez. Oysa bal Allahu Teala'nın (cc.) ilhamıyla arı tarafından üretilir. Değil ilhama muhatap olan arı, ipek böceği gibi varlıklar her bir yaprak dahi Allahu Teala'nın (cc.) birliğini lisan-ı hâllerile dile getirir.

Dünya varlığından vazgeçme

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Leyla'ya gerçek anlamda bağlılık kişiyi makam, mevki, şöret bağlarından uzak tutar.*³⁸ *Kişi kabiliyeti nispetinde onu idrak etse de onu hakkıyla bilmek mümkün değildir.*³⁹

Yorum: İbrahim bin Ethem* [bk. İbrahim Bin Ethem] bir gece tahtı üzerinde uyuya kalır. Bir ara uyanır ve damda birinin dolaştığını görür. Damdaki adama ne aradığını sorar. Adam da "*Devemi kaybettim onu arıyorum.*" der. İbrahim Ethem "*Hey şaşkın, damda deve mi olur?*" deyince, damdaki kişi, "*Ey gafil, sen Allah'ı altın taht ve süslü elbiseler içinde arıyorsun. Bu, damda deve aramaktan daha garip değil mi?*" der. Bu sözlerle uyarılan İbrahim Ethem günahlarına tövbe ederek sarayını, tacını terk eder ve kendini Allah (cc.) yoluna adar. Cenab-ı Hakk'ın (cc.) varlığını gerçek anlamda idrak eden kişiler ömür boyu ilahi bir mutluluk içine girer. Buna rağmen yine de istisnalar hariç kimse onun rahmetini, ihsanını, hadiselerin hikmetini yeterince kavrayamaz. Peygamber Efendimiz (asv.) bile "*Seni hakkıyla bilemedik!*" demiştir.

Takdire rıza, rızanın annesi gibidir.

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Kaderin tahakkuku rızanın annesidir. Belalara katlanmak da veliliğe adım atmanın başlangıcıdır. Cenab-ı Hak (cc.) kuluna merhameti sebebiyle bela eriştirir.*⁴⁰

Yorum: Cenab-ı Hak (cc.) daha çok kendine yakın olanlara, özellikle peygamberlere, velilere bela erişirmiştir. Bedüzzaman da konuya dair şunları söyler: *Hastalık, sabun gibi günahların kirlerini yıkar, temizler. Hastalıklar, keffaretü'z-zünub olduğu hadis-i sahih ile sabittir. Hem hadiste vardır ki: "Ermiş ağacı silkmekle nasıl meyveleri düşer; imanlı bir hastanın titremesi de, öyle günahları silker."*(Bedüzzaman 1994: 210). Velilik yolunun başlangıcı da belalara sabırdır. Ondandır gelen her şey güzeldir. İbrahim Hakkı Hazretleri* [bk. İbrahim Hakkı, Erzurumlu]. de "*Sen adli zulümün sanma /Teslim ol oda yanma /Sabr et sakın usanma /Mevlâ görelim neyler /Neylerse güzel eyler... //Deme şu niçin şöyle /Yerince ol öyle /Bak sonuna sabr eyle /Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler.*" der.

³⁸ Birçok şah tacı, tahtı terk edip Leyla'ya bağlılıkları sebebiyle Mecnun gibi çöllere düşmüştür. *Nice şâhlar tac ü tahtından geçip Mecnûn-veş //Oldular sahrâ-nişin Leylâ nitâkı bundadır* [(226/196.g/4.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün)].

³⁹ Mecnun'a bir an görünmesinin seyri ve mutluluğu için güzel gözler bile yetersiz kalmıştır. *Bir an görünür Mecnûn'a Leylâ cemâlinde //Bu seyr ü sefâ dide-i şehâlara sığmaz* [(263/253.g/4.b), (Me'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

⁴⁰ Belanın öncelikle gelip kula erişmesi Rahman'ın merhametindedir. Kaderin tahakkuku rızanın annesi, belanın erişmesi velilik kapısıdır. *Kazâ ümmü'r-rızâ oldu belâ bâb-ı velâyetdir //Belâ evvel gelür abde erişir rahm-i Rahmân'dan* [(369/426.g/6.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

Tavsiye

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Canını hiçe sayan âşık için sevgilinin dergâhının kapısına, Mecnun için de Leyla'ya kurban olması aşkın gereğidir.*⁴¹ *Âşık bu sayede vahdete yani seven ve sevilenin tek varlık olması şuuruna erer ve kendi benliğini aradan çıkarır. Bu hâlettaki âşık hayret derecesine ulaşır ve ne söylediğinin farkına varmaz.*⁴² *İlahi cezbe içindeki âşıkların ibret yeri olan bu dünyada yaratılanların varlık sebepleri dikkatlice mütalaa etmesi ve özellikle âşıkların kendisinde var olan ilahi unsurların idrakine varması hususuna dikkat çekilir.*⁴³ *Bu olgunluğa erişen şahsın şeriat uyarınca kadın ve çocuklara karşı yumuşak davranması, kimseyi incitmemesi tavsiye edilir. Buna uymayan kişinin Rahman'ın Arş'ını yıkacağı hususu bildirilir.*⁴⁴

Yorum: Sevgili için canını feda etme hadisesi Fuzuli* [bk. Fuzuli, Mehmed] tarafından şöyle ifade edilir: "*Âşık oldur kim kular cânın fedâ cânânuna /Meyl-i cânân etmesin her kim ki kıymaz cânuna ///Cânını cânâna vermektir kemâli âşıkın /Vermeyen cân îtirâf etmek gerek noksanına ///... Aşk derdinin devâsı kâbil-i dermân değil /Terk-i cân derler bu derdin müteber dermânuna ///Hiç kim cânân için cân vermeğe lâf etmesin /Kim geliüpdür bu sıfat ancak Fuzûlî şânına*" *Âşıklığın şe'ni sevgili için kendi canını hiçe saymaktır. Âşık bu sayede seven ve sevilenin teklifi şuuruna erer. Bu şuurdaki âşık kâinata ibret nazarıyla bakar, kadınlara, çocuklara, her şeye karşı sevgi duyar. Hadis âlimleri tarafından pek sağlam olarak görülmeyen ama anlam olarak bazı gerçekleri barındıran Cenab-ı Hakk'ın (cc.) "Ben yere, göğe sığmam, mümin kulumun kalbine sığarım." sözü gereği Hak âşığı kimsenin gönlünü kırmaz, kimseyi incitmez. Gönül kırmanın Rahman'ın Arş'ını yıkmak olduğunu bilir. Yazgan'ın (2019) "Dokunur gayretine/Karışma hikmetine /Sahibi hürmetine /Kulu incitme gönül" mısraları Rahman'ın (cc.) hürmetine kulun incitilmemesi gereğini çok güzel açıklamaktadır.*

PEYGAMBER'İN (asv.) DUASI, ŞEFAATI

Peygamber'in (asv.) yetim olması ve duası

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Cenab-ı Hakk'ın (cc.) merhameti anne, babaya nispet edilemeyecek ölçüdedir. O, lütfunu öne aldığında Hz. Peygamber (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] iki âlemde de elimizden tutar.*⁴⁵

⁴¹ Canını hiçe sayan âşık için sevgilinin kapısı dergâhına, Mecnun olan için Leyla'ya kurban olmak ne güzeldir. *Dergâh-ı der-i dildârna âşık-ı serbâz //Mecnûn olana Leylâ'ya kurbân ne güzeldir* (204/162.g/2.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

⁴² Canını sevgilisine kurban edenler bugün birliğe erişir. Lutfi o Leyla'yı o an gören çılgın âşık ne söylediğini bilmez. *Edenler cânı cânâna bugün kurbân olur vâsil //O Leylâ'yı o dem Lutfi gören şeydâ neler söyler* [(212/176.g/7.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁴³ Ey sevgili bu ibret yerinde eşyayı güzelce seyret, sen de gönül aynasını aydınlatıp Leyla'yı gör. *Bu ibretgâhîde cânâ güzelce seyret eşyâyı //Gönül mir'atını tenvir edüp gör sen de Leylâ'yı* [(538/688.g/1.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁴⁴ Kadınlara merhamet et, onlara ve çocuklara ince söyle, sakın kimseyi incitme, Rahman'ın Arş'ını yıkarsın, şeriatın emri böyledir. *Nisvâna merhamet eyle //Anlara lutf ile söyle //Etfâl ile de ol öyle //Şeriatın yolu böyle //Sakin incitme bir cânı //Yıkarsın Arş-ı Rahmân'ı* [(552/709.m/8.altılı), (8'li hece vezni)].

⁴⁵ Ey Lutfi ana babadan çok merhametli olan Allah'a (cc.) ant olsun ki o bize karşı çok ikramlıdır, lütuflarıyla herkesten önce merhamet eden o zat peygamberi vasıtasıyla insanların elinden tutar. *Lutfiyâ anadan babadan erham //Olan Allah bize vallahi Ekrem //Bir merhamet ede eltâfi akdem //Dest-gür dü-âlem peygamber olur* [(170/104.m/6.d), (11'li hece vezni)].

Yorum: "Ebu Hureyre'den (ra.) rivayet olduğuna göre, Hz. Peygamber (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] 'Hiç şüphesiz Allah Teâla'nın yüz rahmeti vardır. Bunlardan sadece bir rahmeti, cinler, insanlar, hayvanlar ve zehirli hayvanlar arasına (yeryüzüne) indirilmiştir. İşte bütün mahlûkat bu bir rahmet vesilesiyle birbirlerine şefkat gösterirler. Bu rahmet vesilesiyle birbirlerine merhamet ederler. Bu sayede yabani hayvanlar yavrularına şefkat gösterirler. Allah Teâla doksan dokuz rahmetini ise, mümin kullarına merhamet etmek için kıyamet gününe saklamıştır (Müslim, hadis no: 6908), buyurmuştur. "Ömer b. Hattab'dan (ra.)* [bk. Ömer b. Hattab (ra.)] rivayet olduğuna göre, 'Resulullah'a (asv.) esirler getirildi. Aralarında çocuğunu arayan bir de kadın vardı. Esirler arasındaki bir çocuğu kapıp onu bağrına bastı ve çocuğu doyusıya emzirmeye başladı.' Bunun üzerine Resulullah (asv.) şöyle buyurdu: 'Ne dersiniz, bu kadın, bu çocuğunu ateşe atar mı?', biz 'Hayır, Allah'a yemin olsun ki, bu kadın ateşe çocuğunu atmaya gücü yetiyor bir hâlde iken, onu ateşe atmaz!' dedik. Bunun üzerine Resulullah (asv.) şöyle buyurdu: 'Allah'a yemin olsun ki, Allah Teâla'nın mümin kullarına olan merhameti, bu kadının çocuğuna olan merhametinden daha büyüktür' (Buhari; hadis no: 5653. Müslim; hadis no: 6912)", buyurdu. Dörtlüğün son mısraı ayetteki "(*Ey Muhammed*) ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (21/Enbiya 107)", buyruğunun izahıdır.

Peygamber'den (asv.) şefaati talebi

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Ey Hz. Muhammed (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] insanlar seni anıyorlar, sana sığınıyorlar, senden yardım diliyorlar. Anne ve babalar dahi sana kurban olsun. Herkes yaptığı hatalardan pişman olarak ağlayıp inliyorlar.*⁴⁶

Yorum: Ayette "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, husum akrabalarınız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resulünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmesin. (9/Tevbe 24)", buyrulur. Hadiste de konu "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki hiçbiriniz, ben kendisine babasından da evladından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz" (Buhari, İman 7), şeklinde ifade edilir. Burada söz konusu edilen Hz. Peygamberin (asv.) şahsının sevilmesini istemesi, kendi nefsi için değil onun peygamberlik şahsiyeti ile ilgilidir (<https://sorularlaislamiyet.com/peygamberin-beni-annenden-daha-fazla-sevmelisin-demmesini-nasil-anlamaliyiz> 22.02.2020). Bunlardan hareketle insanların Hz. Peygamber'in (asv.) şefaati kazanmak için onu anne babasından daha önde tutması söz konusudur.

MUTLULUKLAR

Anne babanın hayatta olmasının mutluluk vesilesi olması

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Annen ve baban hayatta ise, talihin yolunda ise, mutluluk da seninle beraber ise Mevla'dan al Mevla'ya ver.*⁴⁷ Yumuşak huylu ve sabırlı olmak insan için büyük bir nimettir. Sen de yardımseverlik hırkasını giyin, kimseyi incitme,

⁴⁶ Anneler ve babalar ağlayıp inliyorlar, feryat ediyorlar, onlar senin uğruna kurban olsun, ey kerem kaynağı Hz. Muhammed (asv.), seni anıp sana geldik, sana sığınıp, senden yardım dileriz. *Zâr u zebûn öyle giryân giderler //Eman yâ Muhammed feryâd ederler //Sana kurbân olsun ümm ü pederler //Seni dedik geldik ey kerem-kâmî [(605/Kıyamet Destanı/35.d), (11'li hece vezni)].*

⁴⁷ *Atan anan ger var ise //Tâliin bahtiyâr ise //Devletin sana yâr ise //Mevlâ'dan al Mevlâ'ya ver [(219/184.m/17.d), (8'li hece vezni)].*

özellikle anne babana merhamet et.⁴⁸ *Ey Lutfi bu zamanın değişkenliğinden üzüntü duyma, anne ve babadan daha merhametli olan Allah (cc.) yardım eder.*⁴⁹

Yorum: Cenab-ı Hakk (cc.) "*Rabbim, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "Öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı. (17/İsra, 23-24)*". buyurur. Hz. Peygamber (asv.) * [bk. Muhammed (asv.)] ise "*Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün.*" buyurur. "*Kimin burnu sürtülsün Ey Allah'ın Resülü?*" diye sorulunca, "*Anne babasının yaşlılığına ulaştığı halde cennete giremeyenin.*" demiştir. (Müslim, Birr, 9). Ayet ve hadislerde ana baba hakkının önemi vurgulanmıştır. Onların hayatta olması insan için büyük bir devlettir. Maddi varlıklarımız ise emanet kabilindedir. Bizden öncekilerden bize kalmış, bizden de sonrakilere intikal edecektir. Öyleyse elde olanlar bizatihi bizim değil Cenab-ı Hakk'ındır (cc.). Bize düşen onun emri doğrultusunda onun olanı onun kullarına ihsan etmektir. Şüphesiz ki Cenab-ı Hakk'ın (cc.) merhameti ana babanın merhametiyle ölçülmeyecek derecededir. Dolayısıyla zamanın olumsuzlukları karşısında üzülmemek gerekir.

Anne babaların çocuğunu sünnet ettirme mutluluğu

Hülâsatü'l-Hakayık'taki anlatım: *Sünnet olan çocuk taze bir güldür, gönül bahçesinde yeşil sümbüldür, anne ve babalar gül ile bülbüldür, sünnet bayramınız kutlu olsun.*⁵⁰ *Anne ve babalar mutlu ve şen olsun, gam ve kederler ortadan kalksın, Müslümanlar çocuklarını sünnet ederler, sünnet düğününüz kutlu olsun.*⁵¹ *Her kim karşılık ummayarak (çocukların sünnet eylemiyle ilgilenirse) yemin olsun o rahmet sünnet eylemini görene erişir, anne ve babalarına Allah'ın (cc.) merhameti erişir, sünnet bayramınız kutlu olsun.*⁵²

Yorum: "Bir hadiste Hz. İbrahim'in (as.)* [bk. İbrahim (as.)] seksen yaşında sünnet olduğu belirtilir. Sünnet, Hz. Peygamber'in (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] hadislerinde fitrat gereği yapılan işler arasında sayılmıştır (Buhari, "Libas", 63, 64; Müslim, "Taharet", 49, 50)." (Gürkan 2010: C 38, 157-159)". Hz. Peygamber'in (asv.) de sünnetli doğduğu veya yedi günlük iken dedesi tarafından sünnet ettirildiği rivayet edilir. Peygamber Efendimiz'in (asv.) Müslüman olmak için gelenlere de sünnet olmalarını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla sünnet olayının dinde önemli bir yeri vardır. Geleneksel olarak sünnet olayı Müslümanlar arasında tören hâlinde uygulanmıştır.

⁴⁸ *Peder ü mâderen eyle merhamet //Hilm ü sabır güzel bir büyük devlet //Bağla hil'at için kemer-i himmet //Bu dâr-ı dünyâda incitme cânı [(530/675.g/3.d), (11'li hece vezni)].*

⁴⁹ *Mükedder olma ey Lutfi bu çarhın rûzigârından //Anadan babadan erham olan Allah eder imdâd [(141/77.g/7.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

⁵⁰ *Sünnet olan sabî taze bir güldür //Gönül bahçesinde yeşil sümbüldür //Ümm ü pederleri gülle bülbüldür //İyd-i sünnetiniz mübarek olsun [(347/390.m/8.d), (11'li hece vezni)].*

⁵¹ *Şâd ü handân olsun ümm ü pederler //Ref' olsun meyândan gamlar kederler //İslâmlar evladın sünnet ederler //Sür-i sünnetiniz mübarek olsun [(347/390.m/7.d), (11'li hece vezni)].*

⁵² *Ümm ü pederine merhametullah //Erişir o rahmet görene vallah //Her kimlerde gelse hasbetenillâh //İyd-i sünnetiniz mübarek olsun [(348/390.m/14.d), (11'li hece vezni)].*

KADINLARA GÜÇ KAZANDIRMAK

Kadınların mehir vasıtasıyla ekonomik açıdan güçlü olması

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Ey mutlu kişi Hz. Cebrail (as.), kadının kocası üzerinde mehir hakkı olduğunu söyledi. Sekiz cenneti versen bile Havva'nun* [bk. Havva (ra.)] mihrine* [Aydın (2003). 28 /389-391] denk gelmeyeceğini bil.*⁵³

Yorum: İslam hukukunda nikâh kıyılması esnasında genelde taraflar kadına ödenecek mehrin (Aydın. 2003: C 28, s. 389-391) miktarı ve ödeme şekli hususunda anlaşılır; bu anlaşma nikâh akdinin yazı ile tespit edildiği durumlarda nikâh belgesinde de yer alır. Kur'an-ı Kerim'de kendileriyle evlenilen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiş "Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Bu durumda) -eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müt'a verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur. (2/Bakara 236)", "Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah'a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. (2/Bakara 237)"; "(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığımız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (4/Nisa 24)", "Sizden kimin, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mümin genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah, sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları hâlinde, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (4/Nisa 25); "Bu gün size temiz ve hoş şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardanır. (5/Maide 5)", hadislerde de mehirle ilgili fıkhi hükümlerin ayrıntıları yer almış, ayrıca evlenmeyi zorlaştıracak tarzda mehir miktarında aşırıya kaçılmaması öğütlenmiştir (Miftaḥu künuzi's-sünne, 'nikâh' md.). İslamiyet mehirle kadınları güvence altına almıştır.

⁵³ Dedi Cebrâil eyâ ey bahtiyâr /Zevcenin zevc üzerinde mehri var ///Yoksa sekiz cenneti versen eğer //Sanma Havvâ mehrine ola deġer [(78/Mevlidü'n-Nebi/52, 54.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

DUA

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: Kadın, erkek ve çocuklar dua denizine dalmış, ölünceye kadar gözlerinden yaş akıtmaktadır.⁵⁴

Anne ve atalara dua

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Bütün Müslümanlara, annelerimize ve dedelerimize rahmet olsun.*⁵⁵

Yorum: Namazın son tahiyatında okunur. “*Rabbena’ğfirli ve li vâlideyye ve li’-mu’minüne yevme yekümü’l-hisâb (Rabbimiz! Beni, anamı, babamı ve bütün mü’minleri hesap gününde bağışla.)*” (14/İbrahim 41). Bu ayette bütün müminlere, anne ve babalara dua vardır.

ANNELER**Anne (Ana, Ane)**

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Ey yüce Habib'in (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] annesi doğurduğu zat peygamberlerin en önde gelenidir.*⁵⁶ *Annesi Amine Hatun* [bk. Amine], dadısı Hz. Havva* [bk. Havva (ra.)], onun etrafında dönen âşığı ise Hz. Meryem'dir* [bk. Meryem]. Ninni Muhammed'im (asv.) ninni.*⁵⁷

Yorum: “Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız. (2/Bakara 285)” ayeti bütün peygamberlere inanmanın gereğini, “*Biz onların bazısını, bazısından üstün kıldık (2/Bakara 53)*” ise peygamberler arasında fazilet cihetiyle farklılık olduğunu gösterir. Mesela Hz. Peygamber (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] Habibullah* [bk. Muhammed (asv.)], Hz. İbrahim Halilullah* [bk. İbrahim (as.)], Hz. Musa (as.) Kelimullah* [bk. Musa (as.)] olarak anılır. Hz. Peygamber (asv.) Miraç'ta Sidretü'l-Münteha'dan geçip Makam-ı Mahmud'a ermiş, '(Ey Muhammed) Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (21/Enbiya 107)' ayetiyle tebşir edilmiş, Hz. Musa (as.) Cenab-ı Hakk'la (cc.) mükâlemeye bulunmuştu. Hz. Nuh* [bk. Nuh (as.)] ve Hz. İsa* [bk. İsa (ra.)] da ulu'l-azm peygamberler arasındadır.

Kutlu anneler

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Hz. Muhammed Mustafa'nın (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] temiz büyükannesi Hz. Havva (ra.)* [bk. Havva (ra.)] annemiz cennette mutluluk güneşidir.*⁵⁸ *Hz. Havva (ra.) Hz. Şit'e (as.)* [bk. Şit (as.)] hamile oldu, Hz. Muhammed'in (asv.) nuru ile de (soy) mükemmelliğe erişti.*⁵⁹ *O zaman nurlu güneş Amine**

⁵⁴ *Nisâ ricâl sabî sıbyân niyâz bahrine gark olmuş //Akar gözlerinin yaşı vereler cân o esnâda [(438/535.g/7.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

⁵⁵ *Ümm ü ceddâtımıza rahmet ola //Cümle ehl-i İslâm'a rahmet ola [(59/76.b), (Feilâtün Feilâtün Feilün)].*

⁵⁶ *Hamlin ise enbiyâ merdânesi //Ey Habîb-i Kibriyâ'nın anesi [(81/Mevlidü'n-Nebi/91.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].*

⁵⁷ *Âmîne Hatun annesi //Havvâ anadır dâyesi //Meryem ana pervânesi //Nenni Muhammed'im nenni [(493/622.m/5.d), (8'li hece vezni)].*

⁵⁸ *Cedde-i pâk-i Muhammed Mustafa //Havvâ ana cennete şems-i sefâ [(78/Mevlidü'n-Nebi/56.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].*

⁵⁹ *Havvâ ana Şit'e oldu hâmile //Nûr-i Muhammed ile de kâmile [(79/Mevlidü'n-Nebi/72.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].*

[bk. Amine] Hz. Emin Muhammed'e (asv.) anne oldu.⁶⁰ Benim atam hidayet nuru [Hz. Muhammed (asv.)], babam Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali* [bk. Ali (ks.)], annem kadınların hayırlısı Hz. Fatimatü'z-Zehra'dır* [bk. Fatıma (ra.)], şimdi [Hz. Hüseyin'in* [bk. Hüseyin (ra.)] şehit edildiği] Muharrem ayıdır* [bk. muharrem].⁶¹ Annesi Amine Hatun, dadısı Hz. Havva, onun etrafında dönen âşığı Hz. Meryem'dir* [bk. Meryem]. "Hz. Muhammed'im (asv.) ninni" ninni.⁶² Ezeli olan Cenab-ı Hak (onu) ana babadan merhamete muhtaç kıldı, her şeyi hikmetle yapan Hakîm Allah (cc.) hastalarına şifa verir.⁶³

Yorum: Hz. Ömer* [bk. Ömer b. Hattab (ra.)] şöyle bir hadis nakleder: "Hz. Âdem* [bk. Âdem (as.)] hata işlediği zaman 'Ya Rabbi! Muhammed'in hakkı için beni affetmeni istiyorum.' diye yalvarır. Allah-u Teâlâ (cc.) 'Ey Âdem! Onu henüz yaratmamışken, sen Muhammed'i nereden öğrendin?' diye sorar. Hz. Âdem (as.) 'Ya Rabbi! Sen beni elinle yaratıp ruhundan bana üflediğinde, başımı yukarıya kaldırdım. Arşın sütunlarında "La ilahe illallah, Muhammedurresulullah" yazılı olduğunu gördüm ve bundan anladım ki, ismini kendi isminin yanında yazdığı kimse yarattıkların arasında sana en sevgili olandır.' Bunun üzerine Allah-u Teâlâ (cc.) 'Ey Âdem, doğru söyledin; hiç şüphesiz yarattıklarından bana en sevimli olan odur. Onun hakkı için istediğinden ötürü seni bağışladım. Bilesin ki, eğer o olmasaydı, seni yaratmazdım.' buyurur." Hadisi, Beyhaki, Taberani, Hâkim rivayet etmiştir. (bk. Hâkim, Müstedrek, II/615; Süyuti, ed-Dürü'l-Mensur, 1/116. Yusuf Nebhani, Hücutullahi ale'l-âlemin, s. 210). Bu hadis bile Hz. Âdem'in (as.) oğlu Şit'in (as.) Hz. Muhammed'in (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] nuruyla nurlandığını gösterir. Hz. Peygamber (asv.) Hz. Ali'yi (ks.) "Ebu Türab", "Murtaza", "Allah'ın aslanı" gibi sıfatlarla anmıştır. Zulüm ve haksızlıklar karşısında durması sebebiyle de "Haydar-ı Kerrar" diye anılmıştır. Hz. Fatıma'nın ismi: Ümmü'l-Haseneyn Fâtıma bint Muhammed ez-Zehra'dır. Zehra "Beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın" anlamına gelir. "İffetli ve namuslu kadın" anlamındaki "Betül" lakabıyla da anılır. Fatıma da "Sütten kesilmiş; kendisi ve zürriyeti cehennemden uzak kılınmış" anlamındadır.

Kutsal kadınlar

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: Hadicetü'l-Kübra* [bk. Hadice (ra.)] müminlerin annesidir, İslâm'a ilk yardım eden odur. Hz. Aişe* [bk. Aişe (ra.)] de müminlerin annesidir, örtünmeleri şanla, takdirdedir.⁶⁴ Hz. Fatimatü'z-Zehra* [bk. Fatıma (ra.)] kadınların hayırlısıdır, Hz. Hasan* [bk. Hasan (ra.)] ve Hz. Hüseyin'in* [bk. Hüseyin (ra.)] hidayet zarfıdır. Peygamber (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] çocukları Hakk'a fedadır,

⁶⁰ *Ol zamân mihr-i münevver Âmine //Ana olacak Muhammed Emîn'e [(80/Mevlidü'n-Nebî/83.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].*

⁶¹ *Ceddîm benim nûr-ı hüdâ //Haydar babam şîr-i Hudâ //Zehrâ anam hayrî'n-nisâ //Bugün mâh-ı Muharrem'dir [(163/94.m/5.d), (8'li hece vezni)].*

⁶² *Âmîne Hatun annesi //Havvâ anadır dâyesi //Meryem ana pervânesi //Nenni Muhammed'im nenni [(493/622.m/5.d), (8'li hece vezni)].*

⁶³ *Ana babadan Rahîm Hazret-i Mevlâ Kadîm //Ashâb-ı emrâzına dermân eder o Hakîm [(594/5.b), (Müstef'ilün Fâilün Müstef'ilün Fâilün)].*

⁶⁴ *Hadicetü'l-Kübrâ ümmü'l-mü'minîn //Evvel oldur olan İslâm'a muîn //Hazret-i Âişe ümmü'l-mü'minîn //Terdiyeleri şân şâyân iledir [(146/82.m/12.d), (11'li hece vezni)].*

ağlamaktan onların gönlü ve gözü kanlanmıştı.⁶⁵ O zaman nurlu güneş Amine'nin* [bk. Amine] Hz. Muhammed Emin'e (asv.) anne oldu.⁶⁶* [bk. Muhammed (asv.)] Abdullah'ın ailesi Amine sonunda Hz. Muhammed'e (asv.) hamile oldu.⁶⁷ Ey Amine Hz. Muhammed Emin'e (asv.) anne olma şerefi sana layıktır.⁶⁸ Amine hidayet ayının ve saadet güneşinin doğuşudur.⁶⁹ Havva* [bk. Havva (ra.)], Meryem* [bk. Meryem], hurilerden biri, diğeri nur zarfı Asiye⁷⁰* [bk. Asiye] can cennetinden selamlar verdiler, nazlı nazlı hatırmı sordular.⁷¹ Asiye (Amine'ye) birlik incisinin doğuş yeri ahir zaman peygamberinin annesi olduğunu söyler.⁷² Havva (Amine'ye) vahdet nuru, iki cihan güneşi, insanların hayırlısı Hz. Muhammed'e (asv.) gebe olduğunu söyler.⁷³ Havva ve Meryem çok fazla mutlu oldular, nur içinde gülen gül oldular.⁷⁴ Amine Hatun annesi, Hz. Havva Anne dadısı, Hz. Meryem Anne onun etrafında dönen âşığıdır.⁷⁵ Hz. Meryem (Amine'ye) Muhammedü'l-eminin âlemlerin rahmeti olanın annesi olduğunu söyler.⁷⁶ Hz. Hızır* [bk. Hızır (ra.)] ile Hz. Musa* [bk. Musa (as.)], Hz. Meryem (as.) ve Hz. İsa* [bk. İsa (as.)] aşk âlemine asa vurdular.⁷⁷ O, Meryem oğlu İsa'dır, Cenab-ı Hak (cc.) onu yüceltti. O, daha beşikte iken konuştu, ona İncil indirildi.⁷⁸ O gece o, Ümmühan'ın* [bk. Ümmühan (ra.)] evinde iken onun zatı ebediyen hidayet güneşi oldu.⁷⁹ Ümmühan o zaman onu evinde buldu ve o sığınılacak kimseyi uykuda gördü.⁸⁰ [Cenab-ı Hak (cc.) onu] Merhametle bu dünyaya getirdi, Ümmühan'ın evine ulaştırdı.⁸¹ Hz. Fatımatü'z-Zehra'nın (ra.) bağı kanlı hâldedir. (Hz.) Hasan'la (ra.) (Hz.)

⁶⁵ Fâtımatü'z-Zehrâ hayrî'n-nisâdır //Ümmü'l-Hasaneyn hem zarf-ı hüdüdür //Evlâd-ı peygamber Hakk'a fedadır //Ağlar gönlü gözü al kan iledir [(146/82.m/13.d), (11'li hece vezni)].

⁶⁶ Ol zamân mîhr-i münevver Âmine //Ana olacak Muhammed Emin'e [(80/Mevlidü'n-Nebi/83.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁶⁷ Âmine Abdullah'ın ailesi //Oldu ahir Hazretin hâmilei [(80/Mevlidü'n-Nebi/84.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁶⁸ Bu şerâfet sana şâyân Âmine //Ana ki oldun Muhammed Emin'e [(81/Mevlidü'n-Nebi/94.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁶⁹ Matla-i mâh-i hidâyet Âmine //Maşrık-ı şems-i saâdet Âmine [(81/Mevlidü'n-Nebi/97.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷⁰ Biri Havvâ biri Meryem biri Hür //Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr [(83/Mevlidü'n-Nebi/117.g/118.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷¹ Cennet-i cândan selâmlar verdiler //Nâzlı nazlı hâtırmı sordular [(82/Mevlidü'n-Nebi/117.g/117.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷² Âsiye der dürr-i vahdet masdarı //Mâder-i âhîr-zamân peygamberi [(83/Mevlidü'n-Nebi/122.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷³ Havvâ ider hâmil-i hayrî'l-verâ //Nûr-i vahdet hurşid-i her dü-serâ [(83/Mevlidü'n-Nebi/120.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷⁴ Havvâ Meryem öyle şâdân oldular //Nûr içinde gül-i handân oldular [(83/Mevlidü'n-Nebi/160.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷⁵ [Âmine Hatun annesi //Havvâ anadır dâyesi //Meryem ana pervânesi //Nenni Muhammed'im nenni [(493/622.m/5.d), (8'li hece vezni)].

⁷⁶ Meryem ider "Rahmetenli'l-âlemün" //Mâderisin ism-i Muhammed Emin [(83/Mevlidü'n-Nebi/121.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁷⁷ Hızr ile Mûsâ //Meryem ü İsâ //Urdular asâ //Âlem-i aşka [(443/542.m/1.d), (5'li hece vezni)].

⁷⁸ O bir İsâ bin-i Meryem anı Hak eyledi tebcîl //Zuhûr etdi ana İncil beşikde Hak sadâ geldi [(557/718.g/4.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁷⁹ Zâtdır şems-i hidâyet ebedî o gece //Ümmühân evinde idi. [(62/Mirâci'n-Nebi/13.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁸⁰ Buldu Ümmühân evinde o zamân //Gördü uykuda uyur dârü'l-emân [(62/Mirâci'n-Nebi/22.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁸¹ Getirdi merhametle bu cihâna //Yetiştirdi o beyt-i Ümmühân'a [(73/Mirâci'n-Nebi/183.b), (Mefâilün Mefâilün Feilün)].

Hüseyin (ra.) dedesini [Hz. Muhammed'i (asv.)] bulur. Ya Rabbi ne olur bizi feda kıl, yeter ki Hz. Muhammed'in (asv.) ümmeti emniyet bulsun.⁸² Belaya sabreden, kazaya rıza gösterenlere karşılık Cennet-i âlâdır. Hz. Ali'nin* [bk. Ali (ks.)] komşusu Hz. Fatimatü'z-Zehra Firdevs cennetinin bahçelerinden bahseder.⁸³ Atası hidayet nuru [Hz. Muhammed (asv.)], babası Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali (ks.), annesi kadınların hayırlısı Hz. Fatimatü'z-Zehra'dır. Şimdi [Hz. Hüseyin'in (ra.) şehit edildiği] Muharrem ayıdır.^{84*} [bk. muharrem] Hz. Ali'nin (ks.) gözünün nurunun, Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) can parçasının, Hz. Muhammed'in (asv.) soyu ve çocuklarının öldürülmesinin kurgusu yapılmaktadır.⁸⁵ Hz. Hüseyin (ra.) Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocuğu, Cenab-ı Hakk'ın (cc.) nezdinde onun yakınıdır. Bugün değeri yüce bir gündür, bugün yas günüdür.⁸⁶ Bugün elbet Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali'nin (ks.) gözü kan döker, şanı yüce Resul (asv.) Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) gözlerinden kanlar saçıldığını görür.⁸⁷ Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocukları hidayet nuru, kerem madenidir, onlar kol, kanat açarak Kerbela meydanına gitti.⁸⁸ Bu alışkanlık Kerbela girdabına benzer, Hz. Fatimatü'z-Zehra (ra.) bu meydanda sabrı rehber edinmiştir.⁸⁹ Mert olanlar imtihan meydanına mertçe girdiler, maksat Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) soyuna sabırda zevkle devam etmektir.⁹⁰ Ey felek Murtaza sanlı [(Seçkin) Hz. Ali'yi (ks.)], Mücteba sanlı [(Beğenilmiş, seçkin) Hz. Muhammed'i (asv.)], hem de Hz. Fatimatü'z-Zehra'yı (ra.) bu ciğer ateşi yaktı, kebab etti.⁹¹ Hz. Hüseyin (ra.) Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocuğudur, güneş gibi bir sevgilidir, Hz. Hüseyin (ra.) tecelli ayıdır, güneş ve ay ona kurbandır.⁹² Muharrem Hz. Fatimatü'z-Zehra'yı (ra.) kanlı bir gül bahçesine çevirince şahadet sırasında mehtap gül renkli bir elbise giymiştir.⁹³ Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.), Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali (ks.) ile beraber gözleri kan dökmektedir. Hz. Muhammed

⁸² Fâtmatü'z-Zehrâ ciğer-hûn olur //Hasan'la Hüseyin ceddini bulur //Bizleri fedâ kıl yâ Rabbi n'olur //Ümmet-i ceddimiz bulsun emânı [(606/Kıyamet Destanı/42.d), (11'li hece vezni)].

⁸³ Belâyâ sabr eden kazâyâ rızâ //Cennet-i a'lâdır sabrına cezâ //Fâtmatü'z-Zehrâ câr-ı Murtazâ //Firdevs ravzasına mülâkat eyler [(201/157.m/2.b), (11'li hece vezni)].

⁸⁴ Ceddîm benim nûr-ı hüdü //Haydar babam şîr-i Hudâ //Zehrâ anam hayrî'n-nisâ //Bugün mâh-ı Muharrem'dir [(163/94.m/5.d), (8'li hece vezni)].

⁸⁵ Kurtet-i ayn-ı Alî cân-pâre-i Zehrâ Hüseyin //Âl ü evlâd-ı Muhammed katline bâzâr olur [(165/97.g/4.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁸⁶ Hüseyin evlâd-ı Zehrâ'dır mukarreb ind-i Mevlâ'dır //Zehî kadr-i muallâdır bugün eyyâm-ı mâtemdir [(171/106.g/6.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁸⁷ Bugün hün-bâr olur elbet gözü Haydar-ı Kerrâr'ın //Görür Zehrâ'yı hün-efşân Resûl-i âli-şân ağlar [(178/117.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁸⁸ Evlâd-ı Zehrâ nûr-ı hüdü mâden-i kerem //Meydân-ı Kerbelâ'ya açup gitti bâl ü per [(246/230.g/5.b), (14'lü hece vezni)].

⁸⁹ Kerbelâ girdâbına mânend olur bu ibtilâ //Âl-i Zehrâ bu bâzârda sabrı rehber eylemiş [(290/298.g/4.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁹⁰ İmtihân meydânına merdâne girdi merd olan //Zevk ile sabrında sâbit âl-i Zehrâ'dır garaz [(293/303.g/5.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁹¹ Murtazâ'yı Müctebâ'yı Hazret-i Zehrâ'yı hem //Yakdı âteş-i ciğer eyledi büryân ey felek [(307/321.g/6.d), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)].

⁹² Hüseyin evlâd-ı Zehrâ'dır güneş-veş bir dilârâdır //Hüseyin bedr-i tecellâdır olup şems ü kamer kurban [(341/379.g/4.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁹³ Muharrem Âl-i Zehrâ'yı edip bir kan gülîstânı //Giyüp bir câme-i gülün şehâdetde meh-i tâbân [(341/379.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

*Mustafa (asv.) da ağlamaktadır. Bugün sabrı seçmek gerekir.*⁹⁴ Hz. Hüseyin (ra.) Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) evladıdır, İsra suresinin goncasıdır. Hz. Hüseyin (ra.) bir cihan süsüdür. Ben onun soyunu sevenim.⁹⁵ Bugün Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocuğu, Cenab-ı Hakk'ın (cc.) seçkin kulunun [Hz. Muhammed'in (asv.)] soyudur. O Yezit* [bk. Yezit] onların başına neler yaptı. Yezit lanet mekânlı olsun.⁹⁶ Kerbelâ'da Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocuklarının otak kurmasının hikmeti sonucu Arş'ta yüce bir devlete eriştiler.⁹⁷ Güneş gibi hikmet ayı Hz. Fatimatü'z-Zehra'nın (ra.) çocuklarından Hz. Hüseyin'e (ra.), o yüce güneşe ebedî bir saadet erişti.⁹⁸ Yusuf'ları* [bk. Yusuf (as.)] zindana atan Züleyha'nın* [bk. Züleyha] ahıdır, (aynen öyle) ey yasemine benzeyen saç ahımın kıvılcımlarımdan sakın.⁹⁹

Yorum: Hülâsatü'l-Hakâyık'ta Amine Hz. Muhammed'e (asv.)* [bk. Muhammed (asv.)] hamile olması ve onun annesi olması ile; Hz. Peygamber'in (asv.) ilk eşi Hz. Hadice ve sonraki eşlerinden Hz. Aişe müminlerin annesi olması, Hz. Peygamber'in (asv.) kızı Fatıma kadınların hayırlısı olması ve Hz. Hüseyin'in (ra.) Kerbelâ'da şehit edilmesinden duyduğu üzüntüyle, amca kızı Ümmühan Hz. Peygamber'in (asv.) Miraç'a çıkışı sırasında onun evinde olmasıyla anılmaktadır. Hz. Âdem'in* [bk. Âdem (as.)] eşi Hz. Havva, Hz. Musa'nın annesi Asiye, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem ile Cennet kadınlarından bir huri Hz. Peygamber'in (asv.) doğumuyla ilgili olarak Amine'nin hamile olmasını müjdelemesiyle; Züleyha ise Hz. Yusuf'un (as.) zindana düşmesine sebep olmasıyla anılır. Hz. Hüseyin'in (ra.) şehit edildiği Muharrem ayı da *Hülâsatü'l-Hakâyık*'ta çok yerde geçmektedir.

Eserdeki kutsal kadınlar Muharrem ayına ait anlatım şu şekilde özetlenebilir: **Amine**, Asiye'nin nurlu güneş Amine'ye birlik incisinin doğuş yeri ahir zaman peygamberinin annesi olması bilgisini vermesi, Havva'nın Amine'ye vahdet nuru, iki cihan güneşi, insanların hayırlısı Hz. Muhammed'e (asv.) gebe olduğunu söylemesi, Hz. Meryem Amine'ye Muhammedü'l-eminin âlemlerin rahmeti olanın annesi olduğunu söylemesi, Havva ve Meryem'in çok fazla mutlu ve nur içinde gülen gül olması, Abdullah ise hidayet ayının ve saadet güneşinin doğuşu Hz. Muhammed'e (asv.) hamile olması, onun bu şerefe layık olması ile anılır.

Hadice (ra.), müminlerin annesi, örtünmesinin şanlı, takdirle olmasıyla anılır. **Aişe** (ra.) müminlerin annesi olması ve Cenab-ı Hakk'ın (cc.) takdiriyle örtünmesiyle anılır. **Fatıma** (ra.) kadınların hayırlısı olması, çocuklarının hidayet nuru ve hidayet zarfı olması, kerem madeni olması, oğlu Hz. Hüseyin'in (ra.) kol, kanat açarak Kerbelâ meydanına gitmesi; Hakk'a feda Peygamber (asv.) çocuklarının akıbetleri sebebiyle şanı yüce Resul'ün (asv.), Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali'nin (ks.), bağrının, Hz. Fatıma'nın da ağlamaktan gönlü ve gözünün kanlanması, gözlerinden kan dökülmesi, Muharrem ayındaki yas gününün Hz.

⁹⁴ *Döker kan gözleri Zehrâ berâber Haydar-ı Kerrâr //Muhammed Mustafa ağlar bugün sabr ihtiyâr olsun* [(342/380.g/10.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁹⁵ *Hüseyn evlâd-ı Zehrâ'dır Hüseyn gonca-i Esrâ'dır //Hüseyn bir âlem-ârâdır muhibb-i hânedânım men* [(349/392.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁹⁶ *Bugün evlâd-ı Zehrâ âl-i Muhtâr-ı ilâhî'dir //Ne yapı başlarına ol Yezid lânet-mekân olsun* [(362/412.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁹⁷ *Kerbelâ'da bârgâh-ı âl-i Zehrâ hikmeti //Kurdular ki buldular Arş'dan yüce bir devleti* [(531/677.g/1.b), (Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün)].

⁹⁸ *Hüseyn evlâd-ı Zehrâ'dan güneş-veş kamer-i hikmet //O hurşid-i muallâya erişdi bâkî bir devlet* [(630/Mersiyeler, Hz. Hüseyin'e/4.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].

⁹⁹ *Ey zülf-i semensâ sakın âh-ı şererimden //Yusuf'ları zindâna atan âh-ı Züleyhâ* [(106/19.g/3.b), (Mef'ülü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

Fatıma'yı kanlı bir gül bahçesine çevirince şahadet sırasında mehtabın gül renkli bir elbise giymesi, Güneş gibi hikmet ayı olan Hz. Fatıma'nın (ra.) çocuklarından İsrâ suresinin goncası, Güneş gibi bir sevgili ve tecelli ayı olan, Güneş ve Ay'ın kendisine kurban olduğu Hz. Hüseyin'in, ebedî bir saadet erişmesi, Hz. Ali'nin (ks.) komşusu Hz. Fatıma'nın Firdevs cennetinin bahçelerinden bahsetmesi, lanet mekânlı Yezit'in Kerbela'da Hz. Fatıma'nın çocuklarından, atası hidayet nuru Hz. Muhammed (asv.), babası Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali annesi kadınların hayırlısı Hz. Fatıma olan Hz. Hüseyin'in başına iş getirmesi sonucu Cenab-ı Hakk'ın (cc.) nezdinde ona yakın olan bu çocukların Arş'ta yüce bir devlete erişmesi, Kerbela'da vaki olan girdaba benzer bu hadise karşısında Hz. Fatıma'nın bu meydanda sabrı rehber edinmesi, mert olanların imtihan meydanına mertçe girmesi, bundan maksadın Hz. Fatıma'nın soyuna sabırda zevkle devam etmesi ile anılır.

Ümmühan, o gece ebediyen hidayet güneşi olan Hz. Peygamber'in (asv.) misafir olarak evinde iken Cenab-ı Hakk'ın (cc.) onu merhametle Miraç'tan bu dünyaya getirip tekrar Ümmühan'ın evine ulaştırması, Ümmühan'ın o sığınılacak kimseyi uykuda görmesiyle anılır.

Havva, Meryem, hurilerden biri, nur zarfı olan Asiye'nin can cennetinden selam vermesi, nazlı nazlı Amine'nin hatırını sorması, vahdet nuru, iki cihan güneşi, insanların hayırlısı Hz. Muhammed'e (asv.) gebe olduğunu söylemesi, Hz. Havva'nın Hz. Peygamber'e (asv.) dadı ve Meryem'in Hz. Peygamber'in (asv.) etrafında dönen âşığı ve bunların çok fazla mutlu ve nur içinde gülen gül olmasıyla anılır. **Asiye**, Amine'ye birlik incisinin doğuş yeri ahir zaman peygamberinin annesi olduğunu söylemesiyle; Havva, Meryem, bir huri ve nur zarfı Asiye can cennetinden selamlar vermesi, nazlı nazlı Amine'nin hatırını sorması ile anılır.

Meryem, Hz. İsa'nın (as.) annesi olması ve aşk âlemine asa vurması, hurilerden biri ile nur zarfı olan Asiye'nin can cennetinden selam vermesi, nazlı nazlı Amine'nin hatırını sorması, vahdet nuru, iki cihan güneşi, insanların hayırlısı Hz. Muhammed'e (asv.) gebe olduğunu söylemesi, âlemlerin rahmeti olan Muhammedü'l-eminin annesi olacağını, Hz. Havva'nın Hz. Peygamber'e (asv.) dadı ve Meryem'in Hz. Peygamber'in (asv.) etrafında dönen âşığı ve bunların çok fazla mutlu ve nur içinde gülen gül olmasıyla anılır. **Huri*** [bk. huri], Havva, Meryem, hurilerden biri, diğeri nur zarfı Asiye'nin can cennetinden selamlar vermesi, Amine'nin nazlı nazlı hatırını sormasıyla anılır. **Züleyha**, ahı yüzünden Yusuf'un (as.) zindana düşmesine sebep olmasıyla anılır.

Muharrem ayı lanet mekânlı Yezit'in bu aydaki yas gününe sebep olmasıyla Hz. Fatıma'nın (ra.) kanlı bir gül bahçesine çevrilmesi, şahadet sırasında mehtabın gül renkli bir elbise giymesi, Kerbela'da vaki olan girdaba benzer bu hadise karşısında Hz. Fatıma'nın (ra.) bu meydanda sabrı rehber edinmesi, mert olanların imtihan meydanına mertçe girmesi, onun soyuna sabırda zevkle devam etmesi ve Cenab-ı Hak (cc.) nezdinde ona yakın bu çocukların Arş'ta yüce bir devlete erişmesiyle anılır.

ÇARESİZLİK

Annelerin çaresizliği karşısında dua

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Ya Rab ne olur? (Sana sığındık.), çocuklar ekmek için ağlamakta, anneler ciğerini dağlamakta, pek çok sağ ölümlü istemektedir.*¹⁰⁰ (Ya Rab)

¹⁰⁰ *Balalar nân için ağlar // Analar ciğerin dağlar // Ölümlü nice sağlar // N' olur yâ Rab n' olur yâ Rab* [(120/43.m/6.d {120. sayfa, 43. şiir, 6. dördlük}) bk. Kısaltmalar, (8'li hece vezni)].

Çocuklar acından ağlamakta, anneler ciğerini dağlamakta, pek çok sağ ölüm istemekte, aziz ekmeği bol eyle, bizi kulluğa kabul et.¹⁰¹

Yorum: “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi 12 Şubat 1916’da Rusların Erzurum çevresini işgale başlaması üzerine babasıyla birlikte Erzurum’a gelir. Rus istilası süresince Tercan’ın Yavi köyünde imamlık yapar. Rusların çekilmeye başlaması ve Ermenilerin katliama girişmesi üzerine Yavi ve komşu köylerden topladığı altmış kişilik bir müfrezeyle Ermenilere karşı koyar. Oyuklu köyü yakınlarında Ruslara ait büyük bir silah deposunu ele geçirir. Daha sonra Haydari Boğazı’ndaki Zergide köyünde Türk ordusuna katılır ve ordu ile birlikte Erzurum’a girer (12 Mart 1918).” (Kıyıcı. 1989: C 2. 552). Birinci Dünya Harbi sırasında yazılmış olması muhtemel yukarıda anlamı verilen dörtlülükler Kıyıcı’nın (1989) verdiği bilgileri doğrulamakta ve ülkedeki insanların yoklukla nasıl mücadele ettiğini göstermektedir. Söz konusu mısralarda kurtuluşun yalnızca Allahu Teala’ya (cc.) kaldığı ifade edilirken ondan kendilerini kulluğa kabul etmesi temennisinde bulunmaktadır.

MUHARREM AYI, ŞAHADETLER

Hız. Hasan ve Hüseyin’in şahadetleri karşısında üzüntü

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Hız. Fatıma** [bk. *Fatıma (ra.)*] gül yüzündeki gözlerinden damla damla kanlı yaş döker, ateşleri yanan gönünden çıkar, artık gül, bülbül ve sümbüller bile ağlıyor.¹⁰² *Hız. Hasan** [bk. *Hasan (ra.)*], *Hız. Hüseyin** [bk. *Hüseyin (ra.)*], *Hız. Ali** [bk. *Ali (ks.)*] ve *Hız. Fatıma (ra.)* ağlar; felek ve melek ağlar, hatta insan ve canlar dahi ağlar.¹⁰³ *Hız. Fatımatü'z-Zehra'nın (ra.)* bağı kanlı hâldedir. (Hız.) *Hasan'la (ra.) (Hız.) Hüseyin (ra.)* dedesi *Hız. Muhammed'i (asv.)** [bk. *Muhammed (asv.)*] bulur. Ya Rabbi ne olur bizi feda kıl, yeter ki *Hız. Muhammed'in (asv.)* ümmeti emniyet bulsun.¹⁰⁴ *Hız. Fatımatü'z-Zehra (ra.)* kadınların hayırlısıdır, *Hız. Hasan (ra.)* ve *Hız. Hüseyin'in (ra.)* hidayet zarfıdır, *Peygamber (asv.)* çocukları *Hakk'a* fedadır, ağlamaktan onların gönlü ve gözü kanlanmıştı.¹⁰⁵ *Belaya* sabreden, *kazaya* rıza gösterenlere karşılık *Cennet-i âlâdır*. *Murtaza'nın [(Seçkin) Hız. Ali (ks.)]* komşusu *Hız. Fatımatü'z-Zehra Firdevs cennetinin bahçelerinden bahseder*.¹⁰⁶ *Huda'nın* aynası, *sefa kaynağı*, *hidayet nurlarının* zarfı olan *Kerbela'nın (Hız.) Hüseyin'i (ra.)* ruhunu *Cenab-ı Hakk'ın (cc.)* emrine feda eyledi. (Hız.) *İsa** [bk. *İsa (as.)*], (Hız.) *Meryem** [bk. *Meryem*], (Hız.) *Cebrail (as.)* ağlar.¹⁰⁷ Çocuklar çok susamış olarak su ister, *Kevser içkisine ulaşmak için anneler başına toprak saçır*. *Gül*,

¹⁰¹ *Körpeler acından ağlar //Analar ciğerin dağlar //Ölüm ister nice sağlar //Nân-ı azizi bol eyle //Kabül et bizi kul eyle [(463/578.m/10.d), (8'li hece vezni)].*

¹⁰² *Fâtıma dâne dâne gözlerinden //Döker kan yaş akar gül yüzlerinden //Çıkar âteşleri dil-sızlarından //Gül ağlar bülbül ağlar sümbül ağlar [(214/178.m/7.d), (Mefâilün Mefâilün Fetilün)].*

¹⁰³ *Hasan ağlar Hüseyin ağlar Ali vü Fâtıma ağlar //Felek ağlar melek ağlar gerek ins ile cân olsun [(375/436.g/5.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

¹⁰⁴ *Fâtımatü'z-Zehrâ ciğer-hün olur //Hasan'la Hüseyin ceddini bulur //Bizleri fedâ kal yâ Rabbi n'olur //Ümmet-i ceddimiz bulsun emânı [(606/Kıyamet Destanı/42.d), (11'li hece vezni)].*

¹⁰⁵ *Fâtımatü'z-Zehrâ hayrî'n-nisâdır //Ümmü'l-Hasaneyn hem zarf-ı hüddâr //Evlâd-ı peygamber Hakk'a fedadır //Ağlar gönlü gözü al kan iledir [(146/82.m/13.d), (11'li hece vezni)].*

¹⁰⁶ *Belâya sabr eden kazâya rızâ //Cennet-i â'lâdır sabrına cezâ //Fâtımatü'z-Zehrâ câr-ı Murtazâ //Firdevs ravzasına mülâkat eyler [(201/157.m/2.b), (11'li hece vezni)].*

¹⁰⁷ *Hüseyin-i Kerbelâ mir'ât-ı Hudâ //Sad-ı sefâ zarf-ı envâr-ı hüddâ //Emr-i Hakk'a rûhun eyledi fedâ //İsâ ağlar Meryem ağlar Kuds ağlar [(160/93.m/7.d), (11'li hece vezni)].*

*bülbül, sümbül ağlar.*¹⁰⁸ *O kadınların hayırlısı Hz. Fatıma'nın (ra.) gözünün nuru, Haydar-ı Kerrâr'ın [Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali (ks.)] seçkini, saadet denizinin eşsiz tek incisidir. (Hz.) Musa* [bk. Musa (as.)], (Hz.) Harun* [bk. Harun (ra.)], Tur ağlar.*¹⁰⁹ *Benim atam hidayet nuru [Hz. Muhammed (asv.)], babam Huda'nın aslanının [Allah'ın (cc.) aslanı Hz. Ali (ks.)] seçkini, annem kadınların hayırlısı Fatımatü'z-Zehra'dır (ra.), şimdi [Hz. Hüseyin'in (ra.) şehit edildiği] Muharrem ayıdır.*^{110*} *[bk. muharrem] Bugün insanların hayırlısı ve hidayet nuru Hz. Muhammed (asv.) ağlar, bugün kadınların hayırlısı Hz. Fatıma (ra.) ağlar. Şimdi [Hz. Hüseyin'in (ra.) şehit edildiği] Muharrem ayıdır.*¹¹¹ *Bugün matem günleridir, bugün gökler ve yer ağlar, bugün âlem kara bağlar, bugün kadınların hayırlısı Hz. Fatıma (ra.) ağlar.*¹¹²

Yorum: Hz. Hasan (ra.) Hz. Ali (ks.) ve Hz. Fatıma'nın (ra.) büyük oğlu olan Hz. Hasan Hz. Muaviye'nin kendisini halife ilan ettiği sırada bazı Müslümanlar Hz. Hasan'a biat ettiler. Hz. Hasan da önce Hz. Muaviye ile savaştı ise de sonradan anlaşarak halifelığı Hz. Muaviye'ye bıraktı. Kardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte (ra.) "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir.", "Bunlar benim Ehl-i Beytim'dir; Allah'ım, bunlardan her türlü kusuru uzaklaştır ve bunları tertemiz kıl!" gibi hadislere muhatap olmuştur. Eşi tarafından zehirlenerek 669 yılında öldürüldü. On iki imamın ikincisi sayılır. Soyundan gelenlere Şerif denilir. Hz. Ali (ks.) ve Hz. Fatıma'nın (ra.) küçük oğlu olan Hz. Hüseyin (ra.) Yezit'in halifelğini tanımamış ve 10 Muharrem 680'de Yezit kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. On İki imam'ın üçüncüsüdür. Soyundan gelenlere Seyit denir. Hz. Peygamber [asv. (öl. 632)], Hz. Ali [ks. (661)] ve Hz. Fatıma [ra. (632)]; Hz. Hasan (ra.) ve Hz. Hüseyin'den (ra.) önce vefat etmiştir. Hülâsatü'l-Hakâyık'ta anne, baba ve dede ile birlikte (Hz.) İsa [bk. İsa (as.)], (Hz.) Meryem [bk. Meryem], (Hz.) Cebrail (as.), (Hz.) Musa [bk. Musa (as.)], (Hz.) Harun [bk. Harun (ra.)], Tur, felekler, melekler, insanlar, canlar, gökler ve yerin bu iki zatın öldürülmesine ağlaması âdetâ bütün kâinatın manen bu üzüntüye iştirak ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.

ZAMANIN BOZULMASI, AHLAKSIZLIĞIN YAYILMASI

Önceden erkekler şecaatli, kadınlar edepli idi.

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Haksızlıklara karşı duran cesur erler vardı, onların kadını, erkeği utangaç idi, edepli, büyüğünü küçüğünü bilen bir memleket idi, Erzurum Mevla'ya emanet olsun.*¹¹³ *Gül bedenli Hüseyin* [bk. Hüseyin (ra.)] kan tufanında*

¹⁰⁸ *Sabiler teşne-leb isterler âbî //Analar başına saçar türâbî //Meğerki erişe Kevser şarâbî //Gül ağlar bülbül ağlar sümbül ağlar [(214/178.m/8.d), (Mefâilün Mefâilün Feülün)].*

¹⁰⁹ *Ol hayrî'n-nisânın nûr-i dâdesi //Haydar-ı Kerrâr'ın ber-güzidesi //Bahr-ı saâdetin dîr-feridesi //Mûsâ ağlar Hârûn ağlar Tür ağlar [(159/93.m/5.d), (11'li hece vezni)].*

¹¹⁰ *Ceddîm benim nûr-ı hüdâ //Haydar babam şîr-i Hudâ //Zehrâ anam hayrî'n-nisâ //Bugün mâh-ı Muharrem'dir [(163/94.m/5.d), (8'li hece vezni)].*

¹¹¹ *Bugün Muharrem aydır, bugün hayrî'l-verâ ağlar //Bugün hayrî'n-nisâ ağlar //Bugün nûr-ı hüdâ ağlar //Bugün mâh-ı Muharrem'dir [(163/10.d), (8'li hece vezni)].*

¹¹² *Semâvât ü zemîn ağlar bugün âlem kara bağlar //Bugün hayrî'n-nisâ ağlar bugün eyyâm-ı mâtemdir [(171/106.g/2.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

¹¹³ *Gayret şecâatli erler var idi //Nisâsı ricâlî hayâdâr idi //Edebli erkânî bir diyâr idi //Mevlâ'ya emanet olsun Erzurum [(617/Erzurum Destanı/2.d), (11'li hece vezni)].*

gemici olsun. Bugün kadınların hayırlısı Hz. Fatıma* [bk. Fatıma (ra.)] onu gül renkli elbise ile görsün.¹¹⁴

Yorum: *Hulâsatü'l-Hakâyık*'ta eski ile yaşanan zamanın mukayesesi yapılırken eskiden Erzurum'da insanların haksızlığa karşı durduğu, erkeklerin edepli ve utangaç olduğu, küçüklerin büyüklere saygı, büyüklerin küçüklere karşı sevgi ile muamele ettiği yani artık dönemin bozulduğu yorumu yapılmaktadır.

Anne ve babaların günahı aleni işlemleri

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Sular gibi akıp akıp giderler, büyük günahları göz önünde işlerler, anne ve babalar çocuklarından günahkâr, nefsin arzusuna boyun eğerler.*¹¹⁵

Yorum: Erzurum diğer şehirlere göre daha mütedeyyin olarak kabul edilir. *Hulâsatü'l-Hakâyık*'ta artık Erzurum'un dahi ahlaken tefessüh ettiği, anne ve babaların çocuklarından daha günahkâr olduğu, nefislerinin arzusuna boyun eğdiği, büyük günahları bile göz önünde işledikleri anlatılmaktadır.

Erkek ve kadınların şerli işlerle uğraşması

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Erkek ve kadınları fena tavırlar içinde görür, bu kıvılcımın şerleri canımıza ateş düşürür.*¹¹⁶ *Haram yiyen alçaklar, eğri yola giren hafif meşrep kadınlardır, öyleleri aslında Cenab-ı Hakk'ın (cc.) reddettiğidir. Onlarda mutluluk olmaz.*¹¹⁷

Yorum: Artık erkek ve kadınların kötü tavırlar içinde olduğu, insanların haram yemekten kaçınmadığı, hafif meşrep kadınların çoğaldığı, böylelerini aslında Cenab-ı Hakk'ın (cc.) da kabul etmediği, böylelerinde mutluluk olmayacağı yorumunu bulunulmaktadır.

Kadınların idarede bulunması

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Kadınlar erkeklere amir oldular, erkekler gibi meydanlara doldular, şeytanların ocağını kurdular, Hak yoluna devam da kalmadı.*¹¹⁸

Yorum: Muhammed Lutfî'ye göre kadınların amir olmaması gerekir. Bu dönemde kadınların erkeklere amir olması, erkekler gibi meydanlara dolması, Hak yolundan uzaklaşıldığı yorumları yapılmaktadır. Kadınların üst düzey amir olması veya devlet başkanı olması ile ilgili olarak çok ciddi tartışmalar yapılmıştır. Konuya dair iki örnek verilebilir: Hz. Aişe'nin (ra.) Hz. Ali (ra.) ile Cemel Vakası'nda karşı karşıya gelmesi ve Kur'an-ı Kerim'de, Sebe Melikesi Belkis'tan bahsedilmesi. Din İşleri Yüksek Kurulu da konuyu çeşitli yönleriyle

¹¹⁴ *Bugün hayrî'n-nisâ bir câme-i gülğün ile görsün //Hüseyn-i gül-beden tûfân-ı kanda keştibân olsun [(375/436.g/4.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

¹¹⁵ *Sular gibi akar akar giderler //Kebâiri göz önünde ederler //Evlâdından fâsık ümm ü pederler //Şehvet-i nefesine inkiyâd eyler [(155/90.m/3.d), (11'li hece vezni)].*

¹¹⁶ *Eşnâ-ı evâr ile seyredegör merd ü zeni //Bu şürûr-ı şererin âteş atar cânımıza [(457/568.g/3.b), (Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilâtün)].*

¹¹⁷ *Haramzâde denî keç-rev olan âliife-meşrebdir //O merdûd-i Hudâ'dır hadd-i zâtında saâdet yok [(304/316.g/6.b), (Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün)].*

¹¹⁸ *Nisâlar ricale emir oldular //Ricâl gibi meydânlara doldular //Şeyâtînin ocağını kurdular //Hak yoluna devâm çekildi gitdi [(488/616.m/8.d), (11'li hece vezni)].*

tartışmış ve konuya dair şu kararı vermiştir: "Sonuç: 'a) İslam'da, erkeklere tanınan temel hak ve hürriyetlerin, aynı derecede kadınlara da tanındığına, kadın olmanın, hak ve fiil ehliyetini daraltan bir sebep olmadığına, b) İslam'ın öngördüğü temel prensip ve hükümlere, genel ahlak kurallarına uyulmak kaydıyla, kadın-erkek herkesin, çalışma, ticaret yapma ve iş hayatına katılma hakkına sahip olduğuna, c) Gerekli fitrî donanımı haiz, liyakatli kadınların devlet başkanlığı da dâhil, her türlü yönetimde görev almasında dinî açıdan bir sakınca olmadığına' karar verildi." (<https://sorularlailamiyet.com/kadinin-devlet-baskani-hakim-ve-vali-olmasi-ile-ilgili-bir-kavmin-basina-kadin-hukumdar-gelirse-o> 22.02.2020)

Kadınlar vs. sebebiyle ahlakın bozulması

Hülâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: Erkek kadın birbirine karıştı, eşkıyalar isyan ile görüldü, melun İblis güvenerek azgınları yürütüp isteğine kavuştu.¹¹⁹ Kadınların ve erkeklerin yüzünde utanma kalmadı, ahrete azık ve rızık kalmadı, acaba Allah (cc.) bizi kabul eder mi? ¹²⁰ Hayâ kadınlardan uzaklaştı, gönüllerde ışık kalmadı, ibadet ehlinin işi sahtekârlık oldu, gönle endişe ulaştı.¹²¹ Kadınlarda zerre miktar hayâ bulunmaz, kadınsız, içkisiz meclis kurulmaz, Cenab-ı Hakk'ın (cc.) kahrediciliği erişmezse artık karışmış olan bu işlerin önü alınmaz.¹²² Karı koca birbirini görmezler, yanındaki kimdir onu bilmezler, birbirinin hatırını sormazlar, o gün cinleri ve insanları azametini sardığı gündür.¹²³ Kadın ve erkek birbirine karışmış, bacı kardeş birbiriyle görüşmüş, herkes istediği yerde buluşmuş, yeryüzünü siyah bir duman bürümüş.¹²⁴ Çeşitli güzel görüntülerle kadınlar gezinti ve sohbet, herkes sevdiğiyle yakınlık kurmada, şeytan fırsatını bulmuş ortalığı karıştırmak için gayrette, nefsin arzularını yerine getirmeye ferman verilmiş.¹²⁵ Bu zamanın kadınları utanmadan uzak, kimsede iman zanni kalmadı, dünyada bir emniyetli yer kalmadı, (her yer) şerhilerin kıvılcımlı ateşidir.¹²⁶ Kadınlarda, erkeklerde hayâ sahibi kaldı mı, yüzlerine bak Mevla'yı isteyen kaç kişi var? ¹²⁷ İnsanoğlunun ne hâlde olduğunu gör, çoğu birbirinden daha şerhli, Müslümanlar genç kadınları gezdirir, kâfirler bugün bize bakıp şaşkınlığa düşer.¹²⁸

¹¹⁹ Nisâ ricâl birbirine karışdı //Ehl-i şekâ isyân ile görüldü //İblis mel'ün murâdına erişdi //Yürüdü tuğyanı itimâd eyler [(155/90.m/4.d), (11'li hece vezni)].

¹²⁰ Nisâlar yüzünde hayâ kalmadı //Vücûh-ı ricâlde hayâ kalmadı //Âhirete zâd ü nevâ kalmadı //Aceb Allah bizi kabul eder mi [(517/658.m/9.d), (11'li hece vezni)].

¹²¹ Gütü nisâlardan hayâ //Kalmadı dillerde ziyâ //Âbidlerin işi riyâ //Besdir gönül endişesi [(526/670.m/12.d), (Müstefîlün Müstefîlün)].

¹²² Nisâlarda zerre hayâ bulunmaz //Nisâsız işretsiz meclis olunmaz //İş karışmış bugün önü alınmaz //Meğerki erişe kahr-ı Sübhânî [(546/700.m/7.d), (11'li hece vezni)].

¹²³ Nisâ ricâl birbirini görmezler //Yanındaki kimdir anı bilmezler //Birbirinin ahvâlini sormazlar //Ol gün heybet sarar cinn ü insânî [(603/Kıyâmet Destanı/12.d), (11'li hece vezni)].

¹²⁴ Nisâ ricâl birbirine karışmış //Bacı kardeş birbiriyle görüşmüş //Herkes istediği yerde buluşmuş //Yeryüzünü dutmuş siyâh bir duman [(614/Dâsitân-ı Zamân/10.d), (11'li hece vezni)].

¹²⁵ Elvân nakış nisâ seyr ü sohbetde //Herkes sevdiğiyle olmuş ülfetde //Fırsatını bulmuş şeytân gayrette //İcrâ-i şehvete verilmiş fermân [(615/Dâsitân-ı Zamân/20.d), (11'li hece vezni)].

¹²⁶ Hayâdan ârîdir nisvân-ı zamân //Kalmadı herkesde imânda gümân //Kalmadı dünyâda bir dârü'l-emân //Şerîrin âteş-i şerâresidir [(206/165.m/5.d), (11'li hece vezni)].

¹²⁷ Hâmîl-i hayâ kaldı mı nisvânda ricâlde //Yüzlerine bak tâlib-i Rahmân ne kadar var [(216/181.g/5.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].

¹²⁸ Bir gör ne âlemdir ebnâ-yı beşer //Ekserisi birbirinden eşer //Bakar bize bugün kâfirler şaşar //İslâmlar gezdirir tâze nisvânî [(546/700.m/3.d), (11'li hece vezni)].

Yorum: Muhammed Lutfi dünyada emniyetli bir yer kalmadığı, her yerin şerlilerle ve eşkıyalarla dolduğu, ortalıkta isyan hareketlerinin görüldüğü, erkeklerle kadınların birbirine karıştığı, kadınlarda ve erkeklerde hayâli kimsenin kalmadığı, Müslümanların genç kadınları gezdirmeye başladığı, çeşitli güzel görüntülerle kadınların gezintiye çıktığı ve birbirleriyle sohbetle bulunduğu, kadınsız, içkisiz meclis kurulmadığı, karı kocanın birbirini görmezden geldiği, birbirinin hatırını sormadığı, yanındakini tanımadığı, kâfirlerin Müslümanlara bakıp şaşkınlığa düştüğü, melun İblis'in insanları azdırarak isteğine kavuştuğu, fırsattan faydalanarak şeytanın ortalığı karıştırmak için gayrette bulunduğu, imansızlığın alıp yürüdüğü, Mevla'yı isteyen kimsenin kalmadığı, gönüllerdeki ışığın söndüğü ve gönle endişe ulaştığı, ibadet ehlinin işlerinin sahtekârlık olduğu, kimsenin ahrete azık ve rızık hazırlamadığı yorumlarında bulunur. Cenab-ı Hakk'ın (cc.) kahrediciliğinin erişeceği günlerin yakın olduğunu, Allah Teala'nın (cc.) bizleri kabul edeceği hususundaki tereddüdünü belirtir ve kıyamet alameti olarak yeryüzünü siyah bir dumanın bürüdüğünü, bacı kardeşin birbirini tanımadığını cin ve insanları azametini sardığı günü, kıyameti hatırlatır.

Erkeklerin kadınlara hizmet etmesi

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Erlikten iz kalmayalı çok zaman oldu, kâfirlerde olduğu gibi erkekler kadınların hizmetkârı oldu.*¹²⁹

Yorum: Muhammed Lutfi uzun süredir Müslüman olmayan ülkelerde olduğu gibi erkeklerin kadınlara hizmet etmesi, erkeklikten iz kalmadığı yorumunda bulunarak zamanın bozulduğu düşüncesindedir.

Erkeklerin kadınların sözünden çıkmaması, kadınlara uymanın insanları felakete sürüklemesi

Hulâsatü'l-Hakâyık'taki anlatım: *Erkekler bugün zamana uyuyorlar, kadınlara esir oluyorlar, Kur'an'a saygı göstermiyorlar, isyankârların da sayısı gittikçe artıyor.*¹³⁰

Yorum: Muhammed Lutfi isyankârların sayısının arttığı, artık Kur'an'a saygı gösterilmediği, erkeklerin gayrimüslimler gibi zamana uyduğu, kadınlara esir olduğu yorumuyla zamanın bozulduğu düşüncesindedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eserinde kadın konusunun incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Eserde "aşk, çile, aşkın derecesi, yaklaşma aşkı yok etmesi, âşğın kınanmaması gerektiği, beğeni, mürit, mürşit, havf ve reca, ilahi aşkla kendinden geçme, tecelli, tecelliye ulaşamama, Cenab-ı Hakk'ın (cc.) ilhamı ilimlerin annesi, dünya varlığından vazgeçme, takdire rıza, rızanın annesi gibi olması, tavsiye, Peygamber'in (asv.) yetim olması ve duası, Peygamber'den (asv.) şefaata talebi, anne babanın hayatta olmasının mutluluk vesilesi olması, anne babaların çocuğunu sünnet ettirme mutluluğu, kadınların mehir vasıtasıyla ekonomik açıdan güçlü olması, dua, anne ve atalara

¹²⁹ *Erlik eseri kalmayalı hayli zamandır //Huddâm-ı nisâ oldu ricâl şekl-i keferde [(449/551.g/6.b), (Mef'ûlü Mefâilü Mefâilü Feülün)].*

¹³⁰ *Erler esir oldu zenâna bugün //Severek uydular zamâna bugün //Ûtibâr etmezler Kur'an'a bugün //Ehl-i tuğyân şğmaz her bir mekâna [(474/596.m/9.d), (11'li hece vezni)].*

dua, anne, kutlu anneler, kutsal kadınlar, annelerin çaresizliği karşısında dua, Hz. Hasan ve Hüseyin'in şahadetleri karşısında üzüntü, önceki zamanlarda erkekler şecaatli, kadınların ise edepli olması, anne ve babaların günahı aleni işlemeleri, erkek ve kadınların şerli işlerle uğraşması, kadınların idarede bulunması, kadınlar vs. sebebiyle ahlakın bozulması, erkeklerin kadınlara hizmet etmesi, erkeklerin kadınların sözünden çıkmaması, kadınlara uymanın insanları felakete sürüklemesi temalarında onlarca mısra, beyit ve dörtlük belirlenmiştir.

Lutfi, kadının Leyla ve Şirin üzerinden aşk ve aşk yolunda çekilen sıkıntılar, çile çekme ve bu çilenin hak yolunda olması, aşkın derecesi, yakınlığın aşkı yok etmesi, âşık olanların ayıplanmaması temalarıyla konu edinmiştir. Yine şair; mısralarında hak yolunda olanların beğenilmesi (ki kadınlar için), Hak yolunda müritlik ve mürşitlik kavramlarını ele alırken tasavvufi aşk temi üzerinde durmuştur. Ayrıca ilahi aşkla kendinden geçme, Allah'tan ümit kesmeme ve hakkıyla korkma, kadındaki güzelliğin asıl sahibinin Allah olduğu ve Allah'ın hakkıyla kavranamayacağı kadınla ilgili kavramların kullanıldığı anlam dünyasından bazılarıdır.

Eserde, anne kavramı Cenab-ı Hakk'ın (cc.) ilimlerin annesi olması anlamında kullanılırken dünya varlığını terk etme temelinde Leyla'ya (Mecazi bir anlamda kullanılmıştır.) gerçek anlamda bağlanmanın kişiyi dünya bağlarından kurtaracağı ifade edilmiştir.

Şair, kadere rıza göstermeyi anne kavramıyla anlatılırken tavsiye teminde kadınlara ve çocuklara yumuşak davranmayı tavsiye etmektedir. Eserin neredeyse tamamında dini bir arka plan ile kadın konusu ele alınmaktadır. "Peygamber'in (asv.) yetim olması ve duası" temasında Allah'ın rahmeti annelerin çocuklara merhametiyle örnek verilerek anlatılırken Peygamber sevgisi, anne baba sevgisinden fazla olması gerektiği ifade edilerek de anne sevgisinin ehemmiyeti vurgulanmıştır. Anne ve babanın hayatta olması, mutluluk vesilesi olarak ele alınan eserde kadının annelik vasfı öne çıkarılmıştır.

Eserde kadının mehir vasıtasıyla güçlü kılındığı ifade edilmiş, kadınların ve çocukların dua etmesi vurgulanmış ve anne ve babalara dua edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Şair eserin birçok bölümünde kadının annelik vasfını vurgulamış ve kutlu annelerin vasıflarını anlatmıştır. Eserde Hz. Hadice ve Hz. Aişe'nin manen müminlerin annesi kabul edilmesi; Hz. Fatıma'nın kadınların hayırlısı olarak görülmesi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olması, Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi sebebiyle üzülmeye fakat yine de bu üzücü hadiseye sabırla karşılık vermesiyle anılırken; Hz. Peygamber'in amcacızı Ümmühan Miraç hadisesi; Hz. Meryem Hz. İsa'nın annesi olması, Hz. Havva manen Hz. Peygamber'e dadılık yapması, Havva ve Meryem ile birlikte Asiye ve huri Amine'nin Hz. Peygamber'in doğumuna dair manen müjdelemesiyle anılmaktadır.

Çaresizlik ve üzüntü bağlamında konu edinilen kadınların, duayla güç bulmaları da eserde üzerinde durulan temalardır. Tasavvufi bir yaklaşım temelinde ele alınan kadın konusu anne olma, kutlu kadın olma, sabretme, dua, aşk gibi olumlu kavramlarla ele alınmasına rağmen eserde az da olsa zamanın bozukluğundan ve bunun sebebinin de kadınlar ve onlara uyan erkekler olduğundan da bahsedilmektedir.

Sonuç olarak Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin "Hulâsatü'l-Hakayık" adlı eserinde kadın konusu; aşk, Leyla, âşık, tecelli, anne, kutlu kadın, sabretme, dua, sevgi gibi temalarda olumlu özellikleriyle vurgulanırken diğer yandan edebî azalması, ahlakın

bozulması, idarede kadınların yer alması (Eserde olumsuz anlam yüklenmiştir.) konuları da olumsuz olarak yer verilmiştir.

Yukarıda verilen sonuçlar doğrultusunda literatür incelendiğin “Hulâsatü'l-Hakayık” adlı eserde kadın konusunu ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kadın konulu çalışmalardan biri Bars (2014) tarafından yapılmış ve çalışmada kahramanlık destanlarında kadın tipleri incelenmiş ve araştırmada mücadeleci, savaşçı ve sosyal hayatın içinde bulunan bir kadın tipinden bahsedilmiştir. Albayrak ve Serin (2015) “Kutadgu Bilig ve Mârifetnâme’de Kadın Algısı” başlıklı çalışmalarında farklı iki döneme ait eserleri karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmada her iki eserde de kadının; gelin, eş, anne, dadi, sütüne, kız çocuğu, kız, dişi, dul, tutsak, cariye olarak yer aldığı ve kadın algısının benzer olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçlarının nispeten Albayrak ve Serin (2015)’in çalışmasının sonuçlarıyla tutarlı olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar edebî eserlerin milletlerin kültürünün aynası olduğu ve milletlerin düşünüşünü yansıttığı düşüncesini doğrulamakta ve Türk kültüründe kadının anne ve eş rolünün önemsendiğini ortaya koymaktadır. Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi’nin “Hulâsatü'l-Hakayık” adlı eserine ilişkin yapılan literatür taramasında Bilgen (2016) tarafından eserdeki ayet ve hadislerin kullanımının incelendiği; Kırkkılıç, Can ve Kurtlu (2013)’nun ise eserde cömertlik, yardımseverlik ve dostluk değerlerini tespit ettikleri belirlenmiştir. Dolayısıyla Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi’nin “Hulâsatü'l-Hakayık” adlı eserinin kültür ve kültür unsurları bakımından oldukça zengin olduğu ve meydana getirildiği dönemin toplum yapısını ve değerlerini içerdiği bu nedenle farklı çalışmalarda, farklı temalarla çerçevesinde incelenebileceği önerilebilir.

Kaynaklar

- Açıkgenç, A. (2008). "Said Nursi", *TDVİA*, 35. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 565-572.
- Albayrak, F., Serin, N. (2015). "Kutadgu Bilig ve Mârifetnâme'de Kadın Algısı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 16-37.
- Aydın, M. Â. (2003). "Mehir", *TDVİA* 28. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 389-391.
- Banarlı, N. S. (1983). "Ferhat ile Şirin", *Resimli Türk Edebiyatı Târihi*. I. Cilt, İstanbul: ME Basımevi. 431.
- Banarlı, N. S. (1983). "Leyla ile Mecnun", *Resimli Türk Edebiyatı Târihi*. I. Cilt, İstanbul: ME Basımevi. 431.
- Bars, M. E. (2014). "Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3, 122-140.
- Bedüzzaman Said Nursî (1994). "Sekizinci Deva". *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat. 210.
- Bilgen, O. (2016). "Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfi'nin (1868/1956) "Hülâsatu'l-Hakâyık" İsimli Eserinde Âyet ve Hadis Kullanımı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1740-1750.
- Bolay, S. H. (1988:). "Âdem". *TDVİA*, 1. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 358 – 363.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2013). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (15. Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları.
- Çağrı, M. (2000). "İbrâhim Hakkı Erzurûmî", *TDVİA*, 21. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 305-311.
- Çelebi, İ. (1998). "Hızır", *TDVİA* 17. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 409-411.
- Dönmez, S. (2018). "Dede Korkut Kitabı Bağlamında Eski Türklerdeki Hanım Anlayışı". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 11-30.
- Duymaz, A. (2007). "Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut Kitabı'na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler". *Millî Folklor*, 76, 50-58.
- Dürer, D. (2010). "Şibli, Ebû Bekir", *TDVİA* 39. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 125-126.
- Düzgün, D. (2007). "Divanü Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılıyan Kavramlar". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 201-215.
- Fayda, M. (1989). "Âişe", *TDVİA* 1. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 201-205.
- Fayda, M. (2007). "Ömer", *TDVİA* 34. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 44-51.
- Fığlalı, E. R. (1989). "Ali", *TDVİA*, 2. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 371-374.
- Fığlalı, E. R. (1997). "Hasan", *TDVİA*, 16. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 282-285.

- Fıġlalı, E. R. (1998). "Hüseyin", *TDVİA*, 18. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 518-521.
- Gündüz, Ş. (2010). "Şit", *TDVİA* 39. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 214-215.
- Hâce Muhammed Lutfî, (2011). *Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-I Hâce Muhammed Lutfî*, (Haz: Kutlu, H., Mazlumoġlu, H., Canat, İ.H., Doġru, H., Biçer, E., İstanbul: Efe Hazretleri Vakfı. 11, 654-659.
- Harman, Ö. F. (1991). "Âsiye", 3. Cilt, *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.487.
- Harman, Ö. F. (1997). "Hârûn", *TDVİA*, 16. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C 16. 254 – 256
- Harman, Ö. F. (1997: C 16. 542-545). "Havvâ", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2000a: C 21. 266-272). "İbrâhim", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2000b: C 22. 465-472). "İsâ", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2004: C 29. 236-242). "Meryem", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2006: C 31. 207-213). "Mûsâ", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2007: C 33. 224-227). "Nûh", *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Harman, Ö. F. (2013). "Yûsuf", *TDVİA*, 44. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1-5.
- <http://www.bestamiyazgan.com.tr/index.php/sairimizinhayati>, adresinden 17.03.2020'de alıntılanmıştır.
- <https://sorularlailslamiyet.com/kadinin-devlet-baskani-hâkim-ve-vali-olmasi-ile-ilgili-bir-kavmin-basina-kadin-hukumdar-gelirse-o>, 22.02.2020'de alıntılanmıştır.
- <https://sorularlailslamiyet.com/peygamberin-beni-annenden-daha-fazla-sevmelisin-demesini-nasil-anlamaliyiz>
- İbn Recep el-Hanbelî, (1979). *et-Tahvîf Mine'n-Nâr ve't-Ta'rîf bi-Hâli Dâri'l-Bevâr*, Dimaşk:
- Kandemir, M. Y. (1997). "Hadice", *TDVİA*, 16. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 456-466.
- Kandemir, M. Y. (1995). Fâtıma", *TDVİA*, 12. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 223-224.
- Kandemir, M. Y. (2012). "Ümmü Hânî", *TDVİA*, 42. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 320-321
- Karahan, A. (1996). "Fuzûlî", *TDVİA*, 13. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 240-246.
- Kılıç, Ü. (2013). "Yezîd", *TDVİA*, 43. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 513-514.

- Kırkkılıç, H. A., Can, S., Kurtlu, Y. (2013). Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi Efe'nin Hulâsatü'l-Hakayık Adlı Eserinde Cömertlik, Yardımseverlik ve Dostluk Kavramları. *Atatürk Üniversitesi, Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Uluslararası Sempozyumu*, Erzurum.
- Kıyıcı, S. (1974). "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi", *TDVİA*, 2. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 552.
- Kıyıcı, S. (1989). "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi", *TDVİA*, 2. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.252.
- Kurtlu, Y., Koçak, B. (2016). "Oğuz Kağan Destanı'nda Hükümdar Tasarımı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 875-901.
- Kut, G. (1989). "Ali Şîr Nevâî". *TDVİA*, 2. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 449-453.
- Öngören, R. (2000). "İbrâhim b. Edhem", *TDVİA* 21. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 293-295.
- Önler, Z. (2008). "Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 441-455.
- Öztürk, Z. (2013). "Züleyha" *TDVİA*, 44. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 552-553.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendireme Yöntemleri*. (M. Bütün ve D. S. Demir, çev. edt.), (2.baskı), Ankara: Pegem A Akademi, (Çalışmanın orijinali 2002'de yayımlanmıştır.).
- Toker, H. (2005). "Muhammed", *TDVİA*, 30. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 457-459.
- Topaloğlu, B. (1991). "Âmine", *TDVİA*, 3. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 63-64.
- Topaloğlu, B. (1998). "Hûri", *TDVİA*, 18.Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 387-390.
- Useev, N. (2012). "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı". *Dil Araştırmaları*, 11, 57-66.
- Yaşaroğlu, M. K. (2006). "Muharrem", *TDVİA*, 31. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 4-5.
- Yazgan, B. (2019). *Gülü İncitme Gönül*. (9. Baskı), İstanbul: Nar Yayınları.
- Yetik, E. (1998). "Hayret", *TDVİA*, 17. Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.60-61.
- Yıldırım, A., Şimşek, H., (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Genişletilmiş 9.baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ek 1. Açıklamalar:

Âdem (as.): Ebü'l-beşer, Safiyyullah unvanlarıyla anılır. İlk insan olarak topraktan yaratıldı. Tevrat'a göre Âdem 930 yıl yaşamıştır. Kendisine 50 suhuf nazil olmuştur. Çiftçilerin piri olarak kabul edilir (Bolay 1988: C 1. 358 – 363).

Aişe [ra. (614 – 678)]: Hz. Ebubekir'in (ra.) kızıdır. 624 yılında Hz. Muhammed'le (asv.) evlendi. *Müminlerin Annesi* ve *Siddika* sıfatları ile anılır. Cemel Vakası'nda Hz. Ali'ye (ks.) karşı geldiyse de başarılı olamadı. Rivayet ettiği hadislerin sayısı 2210'dur (Fayda 1989: C 1. 201-205).

Ali [ks. (600; 656 – 661)]: Hz. Peygamber'in (asv.) amcası Ebu Talib'in oğludur. İlk beş Müslümandan biridir. Hz. Peygamber'in damadı ve Hulefa-yi Raşidin'in dördüncüsüdür. İlmün kapısı olarak anılır. Genellikle tarikatların çoğu kendilerini Hz. Ali'ye dayandırır. Beş yaşından Hicret'e kadar Hz. Peygamber'in yanında kalmıştır. Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyelere katılmış, bu savaşlarda Resul-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkıbevi bir üslupla rivayet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali için Murtaza (beğenilmiş, seçkin), Haydar-ı kerrar (Döne döne hamle eden aslan), Allah'ın (cc.) Aslanı, Şir-i Huda, Esedullah, Gazanfer (iri aslan) tabirleri kullanılmıştır (Fığlalı 1989: C 2. 371-374).

Ali Şir Nevai (1441 -1501): Manzum ve mensur eserleriyle sadece Çağatay edebiyatının değil bütün Türk edebiyatının önde gelen simalarındandır. Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük tesiri olduğundan Çağatayca "Nevai dili" denmiştir. Garaibü's-sıgar, Nevadirü's-şebab, Bedayiu'l-vasat, Fevaidü'l-kiber adlı dört divanının genel adı Hazainü'l-meani'dir. Farsça Divan'ı vardır. Hamsesindeki eserler: Hayretü'l-ebbar, Ferhad ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Seb'a-i Seyyare, Sedd-i İskenderi'dir. Tasavvufi mahiyetteki Lisanü't-tayr, evliya tezkiresi Nesayimü'l-mehabbe, Türk edebiyatındaki ilk tezkire Mecalisü'n-nefais, Türkçenin Farsçadan üstünlüğünü anlatan Muhakemetü'l-lugateyn adlı eserlerinin dışındaki eserleri: Çihl Hadis, Mizanü'l-evzan, Nazmü'l-cevahir, Hamsetü'l-mütehayyirin, Hâlat-ı Seyyid Hasan Erdeşir, Hâlat-ı Pehlevan Muhammed, Siracü'l-müslimin, Münacat, Mahbubü'l-kulub, Münşeât, Vakfiye, Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem. (Kut 1989: C 2. 449 – 453).

Amine (öl. 576/77): Hz. Muhammed'in (asv.) annesidir. Babası Vehb b. Abdümenaf'tır (Topaloğlu 1991: C 3. 63-64).

Asiye: Firavun'un Hz. Musa'ya iman etmiş olan eşi. Hz. Musa'nın (asv.) doğduğu yıl Firavun İsrailoğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiş olduğu için Hz. Musa'nın (asv.) annesi onu bir sandık içinde nehre bırakılmış, Hz. Musa (asv.) Asiye tarafından nehirden çıkartılmış ve böylece onun öldürülmesi engel olunmuştur (Harman 1991: C 3. 487).

Bestami Yazgan: 1957 Şiir, masal ve hikâye türlerinde yüzün üzerinde eseri var. Farklı kuruluşlar tarafından 1994'de Yılın Yazarı, 1997'de Yılın Öğretmeni, 2003'te Yılın Şairi, 2011'de Yılın Yazarı seçildi. Şiir dalında yurt içi ve yurt dışında birçok ödül alan Bestami Yazgan'ın eserlerinden bazıları bestelendi, bazıları da ders kitaplarına girdi. (<http://www.bestamiyazgan.com.tr/index.php/sairimizinhayati> 17.03.2020)

Fatıma [ra. (609-632)]: Fatımatü'z-Zehra diye anılır. Hz. Muhammed (asv.) ve Hz. Hatice'nin (ra.) kızıdır. 624 yılında Hz. Ali (ra.) ile evlendi. "Beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü

kadın” anlamında Zehra ve “ıffetli ve namuslu kadın” anlamında Betül lakaplarıyla anılır (Kandemir 1995: C 12. 223 – 224).

Ferhat ile Şirin: Ferhat ile Şirin veya Husrev ü Şirin hikâyesinin erkek kahramanı. Hikâye Firdevsi'nin Şehname'si başta olmak üzere birçok Türk ve İran şairi tarafından kaleme alınmıştır. Nevai'nin eserinde Ali Şir Nevai'nin eserinde Ferhat cam-ı cihan-nüma'da hayalini gördüğü Şirin'e âşık olur ve Şirin'in ülkesine gider. Bu ülkede kalabalık bir işçi grubunun uzaktaki bir çeşmeden Şirin'in sarayına su getirmeye çabaladığını görür. Ferhat kısa zamanda bu yolu açar. Bu işi başaran Ferhat'ı görmeye gelen Şirin de Ferhat'a âşık olur. Bu arada İran hükümdarı Husrev, Şirin'le evlenmek ister. Yüz bulamayınca ordusuyla Ermen'e gelir. Fakat Ferhad'la bata çıkamaz. Hileye başvurarak Ferhat'a Şirin'in ölüm haberini yollar. Ferhat intihar eder. Ancak Husrev'in oğlu Şiruye, Şirin'e âşık olur ve onunla evlenmek için Husrev'in zulmünden bıkan halkla anlaşarak babasını öldürür. Hikâyenin sonunda Şirin, Husrev'in değil Ferhat'ın naaşı üzerine kapanarak can verir. (Banarlı 1983: 431).

Fuzuli, Mehmed (1480, 1483 arası? – 1556): Edebiyatımızın özgün şairlerinin başında gelir. İstirap ve yalnızlığı en iyi şekilde dile getirmiştir. Kendinden sonraki hemen her şairi etkilemiştir denilebilir. On beş kadar eseri vardır. Üç dilde (Türkçe, Farsça ve Arapça) Divan'ı vardır. Leyla vü Mecnun, Beng ü Bade, Hadis-i Erbain Tercümesi, Sohbetü'l-esmar, Hadikatü's-süeda, Mektuplar, Heft-cam, Enisü'l-ıkalb, Risale-i Muammeyat, Rind ü Zahid, Hüsn ü Aşk, Maılaü'l-itikad (Karahan 1996: C 13. 240 – 246) Fuzûli (Karahan 1996: C 13. 240-246)

Hadice [ra. (556-620)]: Hz. Muhammed'in (asv.) ilk eşi. Annesi Fatıma bint Zaide'dir. Hz. Peygamber'le (asv.) 595 yılında evlendi. İslamiyet'ten önce “Tahire” sonra da Resul-i Ekrem'in en büyük hanımı olması sebebiyle “Kübra” ve "Ümmü'l-Müminin" sıfatlarıyla anılmıştır. Hz. Peygamber (asv.) ve Hz. Hatice'nin ilk çocuğu Kasım'dır. Ancak Kasım iki yaşına kadar yaşadı. Resul-i Ekrem bu sebeple Ebü'l-Kasım künyesi ile anılmıştır. Çocuklarından Tayyib (Abdullah) ile Tahir peygamberlikten önce vefat etti. Diğer çocukları Zeynep (öl. 628), Rukiye [M 615'te Hz. Osman'la evlendi. (öl. H 3 /M 624)], Ümmü Gülsüm [623'te Hz. Osman'la evlendi [öl. 629]. Diğeri Fatıma'dır [609-632 (622'de Hz. Ali'yle evlendi.)]. İslamiyeti ilk kabul eden kişidir (Kandemir 1997: C 16. 456 – 466).

Harun (as.): Kur'an-ı Kerim'de yirmi yerde adı geçmektedir. Peygamberdir. Hz. Musa'nın (as.) üç yaş büyük kardeşidir. Hitabetiyle tebliğde Hz. Musa'ya yardım etmiştir (Harman 1997: C 16. 254-256).

Hasan [ra. (624-669)]: Hz. Ali (ks.) ve Hz. Fatıma'nın (ra.) büyük oğlu ve Hz. Muhammed'in (asv.) ilk torunudur. Eşi Cade bint Eşas tarafından zehirlendikten kırk gün sonra vefat etti. Soyundan gelenlere Şerif denir (Fığlalı 1997: C 16. 282 – 285).

Havva (ra.): Hz. Âdem (asv.) ve Hz. Havva yaratılmış oldukları cennetten yaptıkları hata sebebiyle Dünya'ya gönderilirler. Oğulları Kabil, Habil Hz. Şit'tir (asv.). (Harman 1997: C 16. 542 – 545).

Hızır (ra.): Kur'an-ı Kerim'de adı belirtilmese de 18/Kehf 65'te ilim sahibi biri olarak anılır. Peygamber veya veli olduğu düşünülür (Çelebi 1998: C 17. 409-411).

Huri: Cennet kadını. (Topaloğlu 1998: C 18. 387-390).

Hüseyin [ra. (626-680)]: Hz. Ali (ks.) ile Hz. Fatıma'nın (ra.) oğlu, Hz. Muhammed'in (asv.) torunudur. On İki İmam'ın üçüncüsüdür. Muharrem ayında Yezit zamanında öldürülmüştür. Soyundan gelenlere Seyit denir (Fığlalı 1998: C 18. 518 – 521).

İbrahim (as.): Halilullah diye bilinir. Ulu'l-azm peygamberlerdendir. Yıldız, Ay ve Güneş'in Rab olamayacağını düşünerek tevhid inancına varabilmiştir. Doğacağı ilk çocuğu kurban olarak adayacağı vadinde bulunur. Çok yaşlı olduğu bir zamanda Eşi Hacer'den Hz. İsmail, diğer eşi Sare'den Hz. İshak doğar. Vaadini yerine getirmek üzere oğlu İsmail'i (as.) kurban etmek istediğinde Cenab-ı Hakk (cc.) tarafından kendisine bir koç gönderilir. O da bu koçu kurban eder. Oğlu İsmail'le (asv.) birlikte Kâbe'yi inşa eder. Misafirperverliğiyle anılır. Nemrut tarafından ateşe atılırsa da mucize olarak ateş gül bahçesine döner. Hz. Muhammed (asv.) Hz. İsmail'in (as.) soyundandır. Kâbe'de Makam-ı İbrahim vardır. Kur'an-ı Kerim'de inananların bozulmuş Yahudilik ve Hristiyanlık karşısında Hanif dini diye tabir edilen Hz. İbrahim'in (asv.) dinine uymaları istenir (Harman 2000a: C 21. 266-272).

İbrahim Bin Ethem (öl. Belh 718-782): Zahid, sufi muhaddis. Varlıklı bir ailenin çocuğudur. Gençlik çağında avlanırken iki defa, "Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?" şeklinde gaipten bir ses duymuş, Mekke'ye doğru yola koyulmuştur. Kurduğu sohbet meclislerinde dostlarına nasihat etmiş Tasavvufta hareketsizliği ve rabıta'yı vurgulamıştır. Bizanslılar'a karşı yapılan bir deniz seferi sırasında vefat etmiştir (Öngören 2000: C 21. 293-295).

İbrahim Hakkı, Erzurumlu (1703-1780): Matematik, astronomi âlimi ve mutasavvıf. Siirt Tillo'da İsmail Fakirullah'ın terbiyesinde yetişir. İstanbul'da saray kütüphanesinden faydalandı. Müderrislik payesi aldı. Eserleri: Divan, Marifetname, Mecmuatü'l-irfaniye, İnsaniye, Mecmuatü'l-meani, Meşariku'l-yuh, Sefinetü'r-ruh, Kenzü'l-fütuh, Definetü'r-ruh, Ruhü's-şüruh, Urvetü'l-İslam, Heyetü'l-İslam, Tuhfetü'l-kiram, Nuhbetü'l-kelam (Çağrıçı 2000: C 21. 305-311).

İsa [as. (MÖ 4 – MS 30-33)]: Babasız olarak İmran kızı Hz. Meryem'den zuhur etmiştir. Roma imparatoru Ogüst'ün imparatorluğunun 28. yılı Milat olarak kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre çarmlıya gerilen Hz. İsa (as.) değildir. O, diri olarak göğe çekilmiştir "Bu, bir de inkârlarından Meryem'e büyük bir iftirada bulunmalarından ve: "Meryem oğlu İsa Mesih'i, Allah'ın elçisi öldürdük" demelerinden ötürüdür. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar, fakat onlara öyle göründü. Ayrılığa düştükleri şeyde doğrusu şüphededirler, bu husustaki bilgileri ancak saniya uymaktan ibarettir, kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allah onu kendi katına yükseltti. 4/Nisa 156-158". Beş ulu'l-azm peygamberden biridir. Kendisine İncil inzal edilmiştir. Kur'an-ı Kerim 61/Saff 6 "Meryem oğlu İsa: 'Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim' demişti." Hz. İsa'nın (as.) Hz. Peygamber'in (asv.) geleceğini bildirdiğini ifade eder (Harman 2000b: C 22. 465-472).

Leyla ile Mecnun: Arap efsanesine dayanan bir aşk hikâyesinin erkek kahramanı. Kays bin Mulavvah (Mecnun'un asıl adı) ve Leyla ve medrese yıllarında birbirlerini severler. Ailesi Leyla'yı okuldan alır ve Kays'la görüşmesini yasaklar. Bu ıstırapla çılgına dönen Kays kendini çöllere atar. Bundan sonra Mecnun olarak anılır. Mecnun'un bu deritten kurtulması için Kâbe'ye götürülürse de o derdinin artması için dua eder. Bu hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Kısa zamanda her yere yayılan bu aşkı duyan annesi Leyla'yı okuldan alır ve

Kays'la görüşmesini yasaklar. Ayrılık ıstırapıyla mahvolan Kays halk arasında Arapçada "deli" anlamına gelen "Mecnun" diye anılmaya başlar. Bu seveda yüzünden çöllere düşen Mecnun'a birçok kişi Leyla'yı unutmasını söyler; ancak onun için kâinat artık Leyla'dan ibarettir ve hiçbir şekilde bu aşktan vazgeçmez. Mecnun'u Leyla'ya kavuşturmak için Nevfel isimli bir kabile reisi Leyla'nın kabilesine savaş açarsa da Mecnun Leyla'nın kabilesinin galip gelmesi için dua eder. Bunu öğrenen Nevfel ara bulucu olmaktan vazgeçer. Bu ve benzeri pek çok hadiseden sonra Leyla'yla karşılaşan Mecnun ilahi aşkı bulduğu için Leyla'yı tanımaz. Leyla geri döner ve kısa zaman sonra da vefat eder. Bunu duyan Mecnun Leyla'nın kabri başına gelir ve orada vefat eder. Mecnun'un arkadaşı Zeyd rüyasında Leyla ile Mecnun'un cennet bahçelerinde beraber olduklarını görür. Hikâye Genceli Nizami başta olmak üzere Türk edebiyatında Fuzuli (Karahan 1996: C 13. 240 – 246) ve Ali Şir Nevai (Kut 1989: C 2. 449 – 453) de dâhil olmak üzere, Arap ve Fars edebiyatlarında birçok kişi tarafından işlenmiştir (Banarlı 1983: CI. 431).

Meryem: Hz. Meryem, İmran'ın kızıdır. Babasız olarak Hz. İsa'yı (as.) doğurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de 19. surenin de adıdır. Hz. Zekeriyâ'nın (as.) himayesinde büyümüştür (Harman 2004: C 29. 236 – 242).

Muhammed (asv.): Muhammed [(asv.) (570-632)]: Künyesi Ebu'l-Kasım Muhammed ibn-i 'Abd Allah ibn-i 'Abd'ul-Muttalib'dir. Mustafa, Mahmud veya Ahmed isimleriyle de anılır. Doğumundan önce babası Abdullah'ı, 6 yaşında annesi Amine'yi kaybetti. Amcası Ebu Talib'in koruması altında büyüdü. 25 yaşındayken 40 yaşındaki zengin bir dul olan Hatice ile evlendi. Kırk yaşında kendisine peygamberlik geldi. 622'de Medine'ye göç etti. Bu hadiseye Hicret denilir. Bu yıl Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edildi. Yönetiminde Arabistan'ın tamamı Müslümanların eline geçti. Kendisine dört büyük kitaptan Kur'an-ı Kerim inzal edildi (Toker 2005: C 30. 457-459).

Muhammed Lutfi Efendi, Alvarlı (1868-1956): Mutasavvıf, şair, Nakşibendi şeyhi. Erzurum doğumlu. Babası Hoca Hüseyin Efendi, Seyyide Hadice Hanım'dır. Babasından icazet aldı. Nakşibendi şeyhi Muhammed Pir-i Küfrevi'ye intisap etti. İmamlık yaptı. 1916'da Rusların Erzurum ve çevresini işgali üzerine topladığı altmış kişilik bir müfrezeyle Ermenilere karşı koydu. Ruslar'a ait büyük bir silah deposunu ele geçirdi. Daha sonra Türk ordusuna katıldı ve ordu ile birlikte 12 Mart 1918'de Erzurum'a girdi. Hasankale'ye bağlı Alvar köyü halkının isteği üzerine oraya yerleştiği için "Alvar imanı" veya "Efe hazretleri" unvanıyla tanındı. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin şiirleri ölümünden sonra Hulâsatü'l-Hakayık adıyla yayımlandı. Divandaki çeşitli nazım şiirlerde aruz ve hece vezni kullanılmış olup şiirlerinden bazıları da bestelenmiştir (Kıyıcı 1974: C 2. 552).

Musa (as.): II. Ramses (öl. MÖ 1237) döneminde MÖ 13. yüzyılda yaşamıştır. Babası İmran'dır. Kendisinden üç yaş büyük kardeşi Hz. Harun (asv.) (Harman 1997: C 16. 254 – 256) da peygamberdir. Firavun gördüğü bir rüya üzerine o yıl İsrailoğullarından doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Musa'nın annesi çocuğu bir sandık içerisinde Nil'e bırakır. Tur-ı Sina'da Cenab-ı Hakk'ın kelamına muhatap olduğu için Kelim sıfatıyla anılır. Firavun'un Asiyeye Musa'yı bulur ve saraya alır. Kur'an-ı Kerim'de 136 yerde geçer. Asa, beyaz el, tufân, çekirge, haşere, kurbağa, kan, karanlık, kayadan su fışkırması, bulutun gölge yapması gibi pak çok mucize ile ve Cenab-ı Hak'la (cc.) konuştuğu için Kelim sıfatıyla anılır. Asasıyla Kızıldeniz'i yararak İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarır, İsrailoğullarının peşine düşen

Firavun ve ordusu Kızıldeniz'de boğulur. Kendisine Tevrat indirilmiştir. Ulu'l-azm beş peygamberden birisidir (Harman 2006: C 31. 207 – 213).

Nuh (as.): Ulü'l-azm beş büyük peygamberden biridir. 950 yıl yaşamıştır. Kırk yaşında peygamber olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de kırk üç yerde ismi geçmektedir. Yetmiş birinci suresi onun adını taşır. Cenab-ı Hak (cc.) inanmayanları cezalandırmak isteyince Hz. Nuh'a (as.) gemi yapmasını emretmiştir. Hz. Nuh (as.) her hayvan türünden birer çift gemiye almış ve 890 yaşında iken tufan gerçekleşmiştir. İnanan üç oğlu gemiye binmiş, inanmayan eşi ve bir oğlu suda boğulmuştur (Harman 2007: C 33. 224 – 227).

Ömer b. Hattab [ra. (581; 634 – 644)]: İkinci halife. Aşere-i mübeşşeredendir. Ömerü'l-Faruk diye anılır. Babası Hattab bin Hufeyl, annesi Hanteme bint Haşim'dir. Çocukluğundan itibaren deve çobanlığı yaptı. Okuryazardı. İyi bir hatipti. Uzun boylu, güçlü kuvvetli bir güreşçiydi. Peygamberliğin 6. yılında (616) Müslüman oldu. Hz. Ömer kumandanlığını Resulullah'ın yaptığı bütün savaşlarda, Hudeybiye Antlaşması, Umretü'l-kaza ile Veda haccında bulundu. Bizans ve Sasani ordularıyla yaptığı savaşları kazandı. Suriye, Irak, Mısır, Azerbaycan ve Güney Anadolu'yu fethetti. Son evliliğini Hz. Ali ve Fatıma'nın kızı Ümmü Külsum ile yaptı (638). Kızı Hafsa'yı Hz. Muhammed (asv.) ile evlendirmiştir (625). Hz. Ebu Bekir ile birlikte "şeyheyn" diye anılmıştır. Ömerü'l-Faruk diye anılırdı. Emirü'l-müminin" tabiri ilk defa onun için kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Mushaf hâline getirilmesine vesile olmuştur (Fayda 2007: C 34. 44–51).

Said Nursî, Bediüzzaman [ra. (1878-1960)]: İslam âlimi, düşünürü, Risale-i Nur adlı tefsir külliyyatının yazarı ve Nur cemaatinin kurucu lideridir. Şeyh Muhammed Celali'den 1892 yılında henüz on dört yaşında iken icazet aldı. Şeyh Emin Efendî'den ders aldı. 1892'de Bitlis'te Şeyh Emin Efendi ve diğer İslam âlimlerinin de bulunduğu ilim meclisinde yapılan imtihan ve münazara sonunda kendisine Bediüzzaman unvanı verildi. Medrese eğitiminde yenilik yapmanın zorunlu olduğu fikrini savundu. Temmuz 1908'de istibdat aleyhine bir konuşma yaptı. 31 Mart Vakası'na kadar İttihatçılarla beraber oldu. 31 Mart Vakası ile irtibatlandırılarak 1 Mayıs 1909'da tutuklandı, ancak "Dîvân-ı Harb-i Örfî" adıyla yayımladığı müdafaası sonucunda beraat etti. I. Dünya Savaşı'nda gönüllü alay komutanı olarak Kafkas Cephesi'nde mücadele etti. Ruslara esir düştü. 2018'de İstanbul'a döndü. Darü'l-Hikmetü'l-İslamiye azası olarak atandı. Bu tarihten sonra kendi deyimiyle Yeni Said dönemi başlar. Bu dönemde siyasetten tamamen uzak dursa da davranışları laikliğe aykırı kabul edilerek 1925'ten sonra 28 yıl sürgün hayatı yaşar. Çıkarıldığı mahkemelerde hakkında beraat kararı verilir. Yazdığı eserler genellikle Kur'an ve hadis tefsiri mahiyetindedir. Tasavvuf öğretisine olumlu bakmakla birlikte zamanın tarikat zamanı değil, iman kurtarma zamanı olduğunu vurgulamıştır. Irkçılığın İslamiyet tarafından reddedildiğini belirterek menfi milliyetçiliğin karşısında yer almıştır. Sözler, Mektûbât, Lem'alar ve Şualar başta olmak üzere eserlerini "Risâle-i Nûr Külliyyâtı" adı altında toplamıştır. Eserlerinde iman hakikatlerini ve kardeşliği anlatmıştır. Nurculuk hareketini bir cemaat hareketi olarak nitelendirmiştir. Said Nursî'nin fikir ve eserlerinin bilimsel düzeyde yapılan toplantı, uluslararası sempozyum, makale, kitap türünde yayınlarda tartışılmıştır (Açıkgenç 2008: C 35. 565-572). Said Nursî.

Şibli, Ebu Bekir Dülefb. Cahder [ra. (861 – 946)]: İlk sufilerden. Türk asıllıdır. Valilik görevinde de bulunmuştur. Sonradan valilik görevini bırakıp tasavvufa yönelmiştir.

Tasavvuf eğitimini tamamlamıştır. Ele aldığı konuların başında marifetullah ve tevhit gelmektedir (Dürer 2010: C 39. 125-126).

Şit (as.): Hz. Âdem'in (as.) oğludur. Peygamberlik, Hz. Âdem'den (as.) sonra Hz. Şit'e (as.) geldi ve kendisine 50 suhuf nazil oldu. Hz. Şit'ten (as.) sonra da peygamberlik Hz. İdris'e (as.) gelmiştir (Gündüz 2010: C 39. 214 – 215). Şit.

Ümmühan (ra.): Hz. Muhammed'in (asv.) amcası Abdülmuttalib'in kızı, Hz. Ali'nin (ra.) kız kardeşidir. Asıl adı Fahite'dir. Hz. Muhammed (asv.) Taif dönüşü Ümmühani'nin evine uğrar. O sırada 9 yaşında olan Hz. Fatıma da Ümmühani'nin evindedir. Mıraç hadisesi de o gün, Peygamberliğin 8. yılı Recep ayının 27. gecesinde vuku bulmuştur. Kendisinden kırk altı hadis nakil olunmuştur (Kandemir 2012: C 42. 320 – 321).

Yezit (648; 680 – 683): Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin oğludur. I. Yezit döneminde hilafet Emevi yönetiminde saltanata dönüşür. Ancak Kûfe valisi Hz. Hüseyin'e (ra.) biat etti. Hz. Hüseyin'e (ra.) 72 kişiyle Kûfe'ye doğru yola çıktı. Bu ilerleyiş yeni atanan Kûfe valisi emrindeki Emevi birlikleri tarafından Kerbela'da katledilir (680). Olay Yezid'in hilafeti döneminde gerçekleştiği için İslami camiada Yezit baş sorumlu kabul edilir. (Kılıç 2013: C 43. 513 – 514).

Yusuf (as.): Hz. Yakup'un (İsrail) on iki oğlundan en küçüğü olan Bünyamin'in büyüğüdür. Beni İsrail (İsraioğlu) sanını alan ilk peygamberdir. Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ın torunudur. Kendisine rüyaları yorumlama ilmi bahşedilmiştir. Kıskanç ağabeyleri tarafından önce kuyuya atılır, sonra Mısırlılara köle olarak satılır. Mısırlı vezirin karısı Züleyha Hz. Yusuf'a (as.) alaka peyda ederse de Hz. Yusuf (as.) bu ilgiyi reddeder. Hz. Yusuf (as.) sonradan Mısır'a Maliye Bakanı olur. Kur'an-ı Kerim'de 111 ayetlik Yusuf suresi "ahsenü'l-kasas" olarak nitelendirilir. Edebiyatımızda pek çok Yusuf ile Züleyha hikâyesi yazılmıştır (Harman 2013: C 44. 1-5).

Züleyha: Kur'an-ı Kerim'de Mısır vezirinin eşi olarak geçer. Hz. Yusuf'u (as.) sevmiştir (Öztürk 2013: C 44. 552-553).

Ek 2. Kısaltmalar

120/43.m/	: sayfa numarası /manzumenin üzerindeki numara, manzume
163/10.d.	: sayfa numarası /beyit veya dörtlük numarası. Dörtlük
605/Kıyamet Destanı	: sayfa numarası /manzumenin adı
Altılı	: Bentleri 6 mısradan oluşan manzumeler
as.	: Aleyhis selam
asv.	: Aleyhis salatü vessalam
b.	: Beyit
b.	: bin (oğlu)
bk.	: bakınız
C	: Cilt
cc.	: Celle celalühü
d.	: Dörtlük
doğ.	: Doğum tarihi
g.	: Gazel
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
İst.	: İstanbul
ks.	: Kuddise sirruhu
ME	: Millî Eğitim
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
öl.	: Ölümü
ra.	: Radiyallahu anh /anha /anhüma /anhüm [(Allah on{lar}dan razı olsun) anh (ondan), anha (kadın için ondan), anhüma (o ikisinden), anhüm (onlardan)]
s.	: Sayfa
m/	: Manzume/
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

